

EROTOCRITUL lui CORNARO în LITERATURA ROMÂNEASCĂ
de VASILE GRECU.

PREFATĂ.

În de neapărată datorie să mulțumesc din tot sufletul și la acest loc dlui D. Russo, Profesor la Universitatea din București pentru îndemnurile și ajutorul ce mi l-a dat la alcătuirea acestei lucrări, punându-mi la dispoziție orice carte din biblioteca d-sale particulară, atât de bogată în cărți foarte rari sau chiar unice. Mulțumesc de asemenea dlui profesor universitar Ioan Bianu, bibliotecarul Academiei Române, pentru înlesnirile ce mi le-a făcut la colecțarea manuscriselor din biblioteca Academiei, precum și dlui Iuliu Tuducescu, paleograful Academiei, pentru ajutorul dat la descifrarea locurilor mai grele. În sfârșit mulțumesc foarte mult dlui Sextil Pușcariu, rectorul Universității din Cluj, fără bunăvoie căruia tipărirea, în imprejurările actuale, a acestei lucrări ar fi fost o imposibilitate.

BIBLIOGRAFIE.

Bianu Cat.	Biblioteca Academiei Române: Catalogul manuscriselor românești întocmit de Ioan Bianu, tom. I, n-rele 1—300, București 1907.
Bianu-Caracaș Cat.	Tom. II, n-rele 301—728, întocmit de Ioan Bianu și R. Caracaș, București 1913.
Câmpinin	Duo amanții: Filerot și Antusa, estragere și compunere de R. S. Câmpinin, Brăila, tipogr. D. Samollada, 1857.
Courrière	Courrière, Histoire de la littérature chez les Slaves, Paris, 1879.

Ort năzburi nu pătră de înțelegătură și nu este ceea ce
geze văzută într-o zonă care se întinde spre deasupra mării
fără să se poate spune că locul său este într-o zonă
mai înăuntru și pe de altă parte. De unde
pe măsură ce se întinde spre deasupra mării.

Ort spune că e o zonă unde există o războinice
în mod normală apărăță trădării etnică. Nu este
nu este deosebit de aproape și într-o zonă
în care există multă războinice și războiuri
șege apărăță. E chiar să nu există nicio războinice

Ilustrație din Ms. A. al NOULUI EROTOCRIT.

Dacoromania I.

Εὐαγγελίδης	Τευφῶνος Ε. Εὐαγγελίδου 'Ιστορία τῆς ποντικῆς Τραπέζούντος, Odessa, 1898.
Fotino	Nέος Ἐρωτόκριτος παρὰ Διονυσίου Φωτεινοῦ, ἐν Βιέννῃ, 1818, 2 volume.
Gaster Chrest	M. Gaster, Chrestomathia română, 2 vol. București, 1891.
Gaster Gesch.	M. Gaster, Geschichte der rumänischen Litteratur, în Gröber's Grundriss der romanischen Philologie, II. Band. 3 Abt., Strasburg, 1896.
Gaster Lit. pop:	M. Gaster, Literatura populară română, București, 1882—1883.
Iorga, XVIII	Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688—1821) de N. Iorga, 2 vol. București 1901.
Iorga XIX.	Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea (1821—1866) de N. Iorga, 3 vol. București, 1907—1908, Vălenii de munte,
Krumbacher, 1909.	Geschichte der byzantinischen Litteratur (527—1453) von Karl Krumbacher, 2 Aufl. München, 1897 în Ivan Müller's Handbuch der klass. Altertumswissenschaft, IX. Band. 1 Abt.
Κυριακίδης Βιογρ.	Ἐπαμεινάνδα Θ. Κυριακίδου Βιογραφίαι τῶν ἐκ Τραπέζουντος καὶ τῆς περὶ αὐτὴν χώρας ἀπὸ τῆς ἀλώσεως μέχρις ημίων ἀκμαζόντων Δογίων, Atena, 1897.
Κυριακίδης Ιστ.	Ἐπαμεινάνδα Θ. Κυριακίδου 'Ιστορία τῆς παρὰ τὴν Τραπέζούντα iερᾶς βασιλικῆς πατριαρχικῆς σταυροπηγιακῆς μόνης τῆς ὑπεραγίας θεοτόκου τῆς Σουμελᾶ, Atena, 1898.

Lambros Cat.	Spyr. P. Lambros, Catalogue of the greek manuscripts on mount Athous, Cambridge, 1895—1900, 2 vol.
Legrand Bibl.	Bibliothèque grecque vulgaire publiée par E. Legrand, 10 tomes, Paris, 1880 urm.
Murko	Geschichte der süd-slawischen Litteraturen von M. Murko, Leipzig, 1908.
Murnu	George Murnu : Istoria Românilor din Pind, Vlahia Mare (980—1259). Studiu istoric după izvoare bizantine. Bucureşti, Minerva 1913.
Pann Erot.	Noul Erotocrit, compus în versuri de Anton Pann în 5 tomuri, Sibiu, 1837.
Παπαδόπουλος-Βρεττός	A. Παπαδόπουλος-Βρεττός, Νεοελληνική Φιλολογία ἥτοι Κατάλογος, etc. 2 vol.
Παπαδόπουλος-Κεραμεύς	A. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, Τεροσολυμιτική βιβλιοθήκη, ἐν Πετρουπόλει, 1891, 4 vol.
Παρανίκα-Σχεδ.	Ματθαίου Κ. Παρανίκα, Σχεδίασμα περὶ τῆς ἐν τῷ Ἑλληνικῷ ἔθνει καταστάσεως τῶν γραμμάτων, Constantinopol, 1867.
Pypin și Spasovič	A. N. Pypin și V. D. Spasovič : Geschichte der slawischen Litteraturen, ubers. von T. Pech, 3 vol. Leipzig, 1880—1883.
Russo El.	D. Russo: Elenizmul în România, epoca bizantină și fanariotă, București, 1912.
Russo St. și Crit.	D. Russo: Studii și Critice, București, 1910.
Σάθας Βιβλ.	Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη ἐπιστασίᾳ K. N. Σάθα, 7 vol. Venezia-Paris, 1872 urm.
Σάθας Φιλ.	K. N. Σάθας, Νεοελληνική Φιλολογία, Atena, 1868.

Επενθ.

Βιτζέντζου Κορνάρου Ἐρωτόχριτος, ἔκδοσις
κριτική γενομένη ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πρώτων
πηγῶν μετ' εἰσφωγῆς, σημειώσεων καὶ γλωσ-
σαρίου ὑπὸ Στεφάνου Α. Μανθουδίδου, ἐφόρου
ἀρχαιοτήτων ἐν Κρήτῃ, ἢ ἐπισυνάπτονται πραγ-
μάτεια τοῦ καθηγητοῦ τῆς γλωσσολογίας
Γεωργίου Ν. Χατζεδάκη περὶ τῆς γλώσσης καὶ
γραμματικῆς τοῦ Ἐρωτοχρίτου καὶ δικτὺ φωτο-
τυπικοὶ πάνακες ἐκ τοῦ χειρογράφου. Ἐν Ἡρα-
κλείῳ Κρήτης, 1915, CLXXX + 784 pag.

Infocata și nenoioocita dragoste a lui Filerot și Antusei, o
povestire foarte frumoasă în versuri, pă-
strată din bătrâni. Ciurcu, Brașov, 1900.

MANUSCRISE.

A manuscrisul No 3514

M – manuscris nenumerat al „Muzeului limbii române“ de
pe lângă Universitatea din Cluj.

a manuscrisul No 2606 f 10^v – 88^v

B „ No 158

C „ No 145

b „ No 2606f1–10^r

F „ No 197

f „ No 582

Apoi manuscrisele No 3205, 3206, 3207 și 3208.

Toate aceste manuscrise, afară de M, se află în biblioteca
Academiei Române din București.

Introducere.

Grecii și Români. Cele două mai însemnate și mai alese popoare din creștinătatea dominată de Turci au fost, fără îndoială, Grecii și Români.

Viața culturală a acestor două națiuni, veacuri întregi, a stat mereu în legături excepțional de strânse, ajutorându-se și influențându-se.

Tările românești au oferit „Muzelor elenice rătăcitoare“, din cauza jugului-turcesc asupritor, un adăpost însoțit de cel mai larg sprijin material și moral²⁾. Și acest adăpost a ținut mai bine de trei veacuri. Mai din belșug a fost dat însă cu deosebire de pe la mijlocul veacului al 17-lea și până pe la sfârșitul veacului al 18-lea, când în sfârșit, după puține decenii, Grecii izbutiră a-și întemeia statul lor independent.

Supt astfel de împrejurări, n'are de ce să ne prindă mirarea, dacă traducerile și prelucrările în românește din literatura bizantină și neogrecoască sănt într'un număr considerabil. O bună parte din literatura noastră populară scrisă a pornit din aceste prelucrări și traduceri.⁴⁾

Literatura populară scrisă. Însemnatatea literaturii populare scrise n'a fost încă apreciată în de-ajuns. Hasdeu în fundamentala sa operă „Cuvinte den bâtrâni“ i-a dat oarecare importanță, reproducând și comentând câteva fragmente vechi din literatura populară scrisă. Luându-și probabil de aici îndemnul, M. Gaster a scris cartea sa îndrumătoare „Literatura populară română“, în care a fixat contururi generale, lăsând însă în marginile lor câmp larg de muncă. Fiecare capitol din această carte are nevoie să mai fie tratat într'o monografie deosebită. Până acumă însă s'a dat o astfel de monografie numai asupra Alexandriei.⁵⁾

1) *Iorga, XVIII, vol. II, pag. 8.*

2) *Iorga, XVIII, vol. I, p. 28–60, 443–457.*

3) Vezi D. Russo *El.* pag. 54–57.

4) Vezi Gaster *Lit. pop. passim* și Gaster *Gesch.* pag. 312–317, 337–339, 379–386, 388–391, 392, 395–401, 415, 418, 420.

5) N. Cartojan: *Alexandria în literatura românească*, București, 1910, IV 101 pag.

M. Gaster în „Chrestomathia română“ a dat literaturii populare scrisă atenție mai mare, reproducând fragmente mai multe și mai bogate din ea. De asemenea și în a sa „Geschichte der rumänischen Litteratur“, până la 1830 istoria literaturii populare scrisă cuprinde un loc mai mare.¹⁾ În monumentală opera care e „Istoria literaturii românești“ de N. Iorga, literatura populară scrisă nu și are capitolul său deosebit, ci e tratată numai incidental.

Lucrarea de față vine să mai adauge o monografie asupra unei prelucrări din literatura veche neogreacă, prelucrare care în românește avea să devie o carte populară. E vorba de Erotocritul lui Cornaro.

Numai când se vor scrie astfel de monografii asupra celor mai multe cărți populare, — un lucru destul de anevoie, deoarece cele mai multe stau ascunse încă în manuscrise,²⁾ cari sănt accesibile mai cu anevoie și mai greu de studiat, — abia atunci ne vom putea da seamă pe deplin de influența covârșiitoare ce-a avut-o literatura bizantină și literatura veche neogreacă asupra literaturii populare românești, fie direct sau indirect.

Erotocritul lui V. Cornaro. Erotocritul lui Cornaro e o poemă romantică medievală, scrisă în dialectul ce se vorbește, cu puține schimbări, încă și astăzi în partea de răsărit a insulei Creta.³⁾ Autorul se chiamă Βιτσέντζος Κορυφός. El s'a născut în orașul Sitia (Σητεία) din Creta, astăzi Limani

1) Vezi Gaster *Gesch.* pag. 379—418.

2) O colecție bogată de manuscrise de acest fel e în posesia Academiei Române.

O colecție foarte importantă, ca la 400 de manuscrise, în partea cea mai mare cărți populare, se află în posesiunea d-lui M. Gaster la Londra. Ar fi o mare pagubă pentru știința românească, dacă aceste manuscrise nu s-ar întoarce la una din bibliotecile sau Universitațile românești, căci în Londra cu anevoie vor putea fi cedate și studiate.

Multe manuscrise se mai află încă prin bibliotecile particulare, ai căror proprietari ar face un bun serviciu științei, dând la iveau, într'o revistă mai răspândită, tipăriturile devenite rare și manuscrisele ce le posedă, cu o descriere scurtă și o indicație sumară a conținutului lor.

Bănuim că și în Biblioteca centrală din Iași se vor fi aflând încă lucruri necunoscute. Publicarea catalogelor tuturor bibliotecilor mari din România, ca un adăos la Creșterile colecțiilor Academiei, ar fi un lucru de mare folos.

3) Xanth, pag. XLIII.

(Διηράντι τῆς Σητείας), și s'a însurat la Castron, capitala Cretei, (astăzi Iraclion, Ἰράκλειον), precum spune însuși în epilogul poemei sale.¹⁾ Poetul a nimerit aşa de bine spiritul poeziei populare, încât poemă sa, în puțină vreme, a devenit, la întreg poporul grec, mai populară ca oricare altă operă literară artistică, iar această popularitate și-a păstrat-o până în ziua de astăzi.²⁾

Părintele limbii literare neoelenice, Adamantios Corais (Αδαμάντιος Κοραής, 1748—1833), l-a numit pe autorul Erotocritului, Homer al literaturii grecești, scrisă în limba populară ("Ομηρος τῆς χωδαικῆς φιλολογίας"). Deși numirea aceasta și s'a dat mai mult ironic, totuși e potrivită și binemeritată. Cornaro, ca și un al doilea Homer, a stârnit în jurul poemei și persoanei sale vâlvă mare. Părerile cele mai variate și uneori diametral opuse s-au spus asupra lui. Locul unde s'a alcătuit, dacă nu poema întreagă, cel puțin primul sămbure al ei, a fost căutat din Tesalia și Atena (Sathas) până în Creta, unitatea cperei a fost discutată (Politis), timpul când s'a alcătuit a fost căutat în diferite epoci, cari încep dela 961 (Sathas) și sfârșesc la 1677 (Xanthudidis); poemă a fost declarată drept cel mai nefalsificat produs medieval de import francez (Sotiridis), dar și cea mai desăvârșită poezie populară și națională grecească (Politis) și a. m. d.³⁾

Ediția critică a lui Xanthudidis. In 1915 a apărut în capitala Cretei, Ἰράκλειον, prima ediție critică a lui Erotocrit, îngrijită de S. A. Xanthudidis. E o ediție făcută cu multă erudiție și cu o deosebită îngrijire. — Intr'o

introducere lungă de 180 de pagini, octav mare, dar foarte interesantă, Xanth. arată soarta textului lui Erotocrit; descrie primele două ediții, cari au mare importanță pentru restabilirea textului; arată și discută totul ce s'a scris despre locul alcătuirii și despre timpul compoziției Erotocritului; caută să identifice pe autorul lui; rezumează totul ce s'a scris despre izvoarele întrebuiențate de Cornaro și despre operele cari l-au in-

1) *E vers. 1545 și 1547.*

2) *Krumbacher, pag. 871.*

3) *Vezi Xanth. introducere.*

fluențat; arătă toate aprecierile ce s'au scris despre Erotocrit și sfârșește cu un capitol despre limba și versificația lui Cornaro. Citind această temeinică introducere, nu putem decât repetă cuvintele cu cari Xanth. încheie capitolul asupra aprecierilor lui Erotocrit: după părerile atâtorei învățăți însemnați și serioși asupra poemei lui Cornaro credem că e de prisos să mai adaogăm și noi ceva; n'a rămas aproape nimic nou ce-ar mai putea fi spus.¹⁾ Dar fiindcă tot Xanth. adaoage că cititorul, care a străbătut părerile și concluziile de mai sus, poate, mutatis mutandis, să-și formeze din ele părerea lui proprie,²⁾ vom adăogă câteva observații.

Apreciarea lui Erotocrit. E vădit că valoarea literară a lui Erotocrit nu poate fi judecată după vederile învățăților de la sfârșitul veacului al 18-lea și începutul celui de al 19-lea, cari, în întreaga literatură grecească, nu puteau vedea adevărate valori artistice decât numai în operele antichității clasice. Dar nici judecata poporului elenic care a arătat neîntrerupt, în cursul veacurilor, pentru Erotocrit o admiratie nemărginită,³⁾ nu poate fi hotărîtoare. E drept că în Erotocrit întâlnim multă poezie adevărată și artă desăvârșită, totuși interminabilele tânguri ale Aretusei și sfaturile pline mereu de aceeași înțelepciune ale Frosinei, cari cuprind, bună oară, numai la începutul părții a treia din Erotocrit, mai bine de 500 de versuri după olaltă, rămân o scădere.⁴⁾

Datoriea lui Erotocrit. În privința fixării timpului când s'a scris Erotocritul, nu s'a ajuns încă la o înțelegere deplină. Cele mai multe păreri oscilează între veacul al 15-lea și al 17-lea. Xanthidis cauta să scoată o dată cât mai nouă, ajungând până la 1677. Trebuie să mărturisesc însă că citind motivările lui Xanth. am rămas cu impresia, că se lasă îndemnat de oarecare patriotism

1) *Xanth.*, p. CLXIV: „μετὰ τὰς... κρίσεις τόσων σοφῶν καὶ σοβαρῶν ἀγδρῶν περὶ τοῦ ποιήματος τοῦ Κορνάρου... κρίνομεν περὶ τὸν ἡμεῖς σήμερον νὰ προσθέσωμεν τι: δὲν ἔμεινε σχεδόν τι: δυνάμενον νὰ λεχθῇ νέον.”

2) *Ibid.*: „ὁ ἀναγνώστης, δοτες διῆλθε τὰς ἀνωτέρας γνώμας καὶ κρίσεις, δύναται: mutatis mutandis νὰ μορφώσῃ ἐξ αὐτῶν τὴν ἰδίαν γνώμην.”

3) *Xanth.*, p. CLXV.

4) *Krumbacher*, pag. 871.

Ilustrație din Ms. A. al NOULUI EROTOCRIT.

Dacoromania I.

local,¹⁾ când caută să-l scoată pe Cornaro cretan cât mai curat și din această cauză îl duce cât se poate mai mult spre sfârșitul veacului al 17-lea, ca astfel grecizarea poetului de origină venețiană să fie cât mai completă.

Primul editor venețian al lui Erotocrit, vorbind la 1713 despre această poemă, o numește ποίημα παλαιόν. Pentru o poemă scrisă abia de 50 de ani, cred că atributul de παλαιόν (veche) nu se potrivește. — E drept că Xanth. citează două exemple, unul în care orașul Rethemnos fălindu-se, în *Războiul cretan* al lui Bunialis, cu poetul Chortatzis, îl numește ἔνα παλιὸν που παλαιόν, deși nu trecuseră decât 60 de ani de când trăise Chortatzis; iar altul, în care fiind vorba de o ediție apărută cu 39 de ani în urmă, totuși se spune despre ea că εἰχε γίνει πρόπταλα.. Cred însă că e cu totul alt ceva, când se vorbește despre o persoană sau despre o ediție și i se spune veche, și cu totul alt ceva, când un editor, editând o operă literară, îi spune că e o poemă veche. În cazul întâi cred că sănt deajuns câteva decenii, în cel de al doilea însă e nevoie de cel puțin un veac.

G. Hatzidakis, din motive lingvistice — și în materie de limbă medio-grecească și neo-greacă Hatzidakis este o autoritate în deobște recunoscută²⁾ — propune sfârșitul veacului al 16-lea sau începutul celui de al 17-lea.³⁾ Această dată cred că se apropie mai mult de adevăr. Pentru părerea că Erotocrit a fost scris în cei din urmă ani ai veacului al 16-lea sau în cei dintâi ai celui de al 17-lea, cred că voiu putea să aduc încă o dovadă, când voi vorbi despre Vlahii din Erotocrit.

Restabilirea textului lui udidis e influențat de patriotism local. Din multele manuscrise ale lui Erotocrit, amintite de primul editor,⁴⁾ nu ni s'a păstrat decât unul singur, Harleianus 5644, din 1710. Drept bază pentru restabilirea textului trebuie luat deci sau acest manuscris sau prima ediție din 1713. Xanthu-

1) *Dl Xanthudidis e cretan, vezi Xanth. pag. XI.*

2) *Vezi Xanth. pag. LV.*

3) „Ἐρωτέαριτος... πρέπει νὰ τεθῇ κατὰ τὸ τέλος τοῦ 16 η τὰς ἀρχὰς τοῦ 17 αἰώνος“. Xanth. pag. LII.

didis se hotărăște pentru primele ediții, din 1713 și 1737, totuși corectează tradiția după dialectul din Creta.¹⁾

Eduțiile lui Erotocrit. Afară de vechile ediții amintite de Xanthudidis,²⁾ se mai află în biblioteca Academiei Române în București o ediție din 1802, cu titlul: Ποίημα ἐρωτικὸν λεγόμενον Ἐρωτόκριτος, συντεθὲν ἀπὸ τὸν ποτὲ εὐγενέστατον Βιτζέντζον τὸν Κορνάρον, ἀπὸ τὴν χώραν τῆς Σιτίας τοῦ νησιοῦ τῆς Κρήτης. Νεωστὶ μετατυπωθὲν καὶ μετὰ πάσης ἐπιμελείας διορθωθὲν. ,ωβ' Ἐντίγουν 1802 παρὰ Νικολάῳ Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων. Intocmai cu același titlu citează Krumbacher³⁾ o ediție din 1804, afiătoare în biblioteca statului din München, pe care Xanthudidis de asemenea nu o înregistrează.

Rezumat din Erotocritul lui Cornaro.

Inainte de a trece la cercetarea traducerilor și prelucrărilor lui Erotocrit în românește, dăm un rezumat al operei lui Cornaro, ca să se poată urmări mai ușor schimbările ce s-au făcut în românește. Acèle locuri cari în românește au suferit mai multe schimbări, le vom da mai pe larg.

Cornaro ne arată la început motivul ce l-a îndemnat să scrie această povestire. Schimbările norocului, vălmășagurile și dușmaniile războiului, puterea iubirii și frumusețea prieteniei l-au îndemnat să povestească cum s-au arătat toate acestea în desfășurarea unei iubiri adevărate. Si a povestit ca să dea și altora o pildă, că o prietenie adevărată și o iubire neprefăcută și fără vicleșug înginge până la urmă toată piedicile.

In vremile vechi era în Atena un împărat mare cu numele *Iracli*. Impărăteasa lui se chemă *Artemi* și era prea înțeleaptă, dar nu facea copii. Prin rugăminți dese către cer și soare însă au

1) Vezi *Xanth.* pag. CLXXXV și CLXXXVI: Κριτικὴ παραλλαγαὶ καὶ παρατηρήσεις, de ex. τελικὸν γ., apoi το, τοι ἀντὶ τῆς, τοὺς, ταις Pag, CLXXXVII: Αὕησας ἦ, ἐ σ. α. Mai vezi și schimbările numerelor, pag.367—370, fără să mai amintim și cazuri singulare din aparatului critic.

2) *Xanth.* p. III,

3) Krumbacher, pag. 871.

dobândit împlinirea dorinței, născându-li-se o fată prea frumoasă și înțeleaptă, căreia i-au pus numele *Aretusa* și care a fost crescută cu foarfe multă învățatură. Împăratul avea mulți sfetnici, dar cel mai de aproape îi era *Pezostrat*. Acestea avea un singur fecior prea frumos și învățat întru toate, pe care-l chemea *Erotocrit*. De dragul tatălui său, împăratul îl avea ca pre un fiu al său. Mergând pe la curtea împăratească, *Erotocrit* prinse dragoste de fata împăratului, robindu-se de la o vreme cu totul patimei sale, fără ca *Aretusa* să stie ceva.¹⁾ Toate încercările sale de a-și înnăbușii iubirea, sănt zădarnice. Ocolirea curții împăratești, primblările, vânătoarea neajutându-i nimica, se destăinuște prietenului său *Polidor*, care îi era ca și un frate. Acestea caută prin sfaturi să-l dezbarde de această iubire, care numai nenorocire poate să-l aducă lui și părintelui său, căci cine a văzut ca slujitorul împăratului să fie îngăduit a iubi odraslă împăratească?! *Erotocrit* se hotărăște, la sfatul prietenului său, a nu mai merge pe la curtea împăratească, dar ca să-și mai aline focul dragostei ce-l ardeă, își luă lăuta și dimpreună cu *Polidor* mergează în fiecare seară în apropierea palatului împărateșc, unde își vârsă focul înimii sale în cântece cu glas de privighitoare. În curtea împăratească toți ascultă plini de admirare. *Aretusa* își face cele mai alese închipuirile despre acest minunat cântăreț, aşa încât focul dragostei o cuprinde încă înainte de a-l vedea. Împăratul, curios să afle cine este acel cântăreț, dă o masă mare, la care invită multă lume și pe toți cântăreții, punându-i să cânte, doară-l va cunoaște. Dar nu izbutește, și nici bucuria *Aretusei* de a află pe alesul înimii sale nu se împlineste, deoarece *Erotocrit* nu cântă la acea masă. Atunci împăratul trimite într-o seară zece slujitorii, ca să prindă pe cântăreț. Aceștia, neputând să-l aducă cu buna, încearcă cu puterea. *Erotocrit* și *Polidor* însă pe doi îi ucid, iar pe ceilalți îi rănesc și-i alungă. Numai doi scapă țeferi, de aduc împăratului veste despre străsnica vitejie a cântărețului, pe care nici nu l-au putut cunoaște, fiind și el și tovarășul său

¹⁾ Pe lângă cele înșurate de Xanth. pag. CXXX--CXXXIII, și acesta e încă un motiv luat din literatura populară. Conf. *Erotopaignia* ed. Hesselung-Pernot, pag. XXIV. „Αγουρος κάρην ἀγαπᾶ κ' ή κάρη δὲν τὸ ξεύρει.“

cu măști pe obraz. Aretusa auzind că e aşa de viteaz, se aprinde și mai tare de dragoste, cu atât mai mult, cu cât cântărețul nici nu mai cântă de acu înainte. Bănuind că acèle cântece erau cântate de dragul ei, mărturisește dădacei sale *Frosina* focul ce-o arde. Aceasta o sfătuiește și o învață să nu se lase robită dragostei, dar fără nici un folos. Împăratul ia măsuri, spre a-l prinde pe cântăreț, dar *Erotocrit*, care slăbise de dragoste, încât și părintele său începe la griji, sfătuit de *Polidor*, pleacă în streinătate, în țara *Egripului*, cu nădejdea că poate ii va mai trece focul. Cheile dela palatul său le încrinițează maicăi sale, cu mare rugămintă să nu le dea nimării, căci în saltarele sale are hârtii pe cari nimeni nu trebuie să le știe. Maică-sa îl încrinițează că nici tatălui său nu i le va da, dacă le-ar cere.

Aretusa, de dragoste, slăbește tot mai tare și împăratul ca să o distreze, hotărăște să facă o mare serbare la care să vie viteji din toate părțile, ca să se ia la întrecere cu lancea. Biruitorul va lua o cunună de mare preț, făcută chiar de mâna Aretusei. Aretusa se bucură de hotărîrea împăratului, deoarece are nădejde că la această luptă de întrecere va veni și viteazul ei cântăreț. În timpul acesta, *Pezostrat*, tatăl lui *Erotocrit*, cade greu bolnav, aşa încât trimite după *Erotocrit*, să se întoarcă acasă. Încă înainte de venirea lui *Erotocrit*, împărateasa cu Aretusa merg să vadă pe *Pezostrat* la boala. — Maica lui *Erotocrit*, uitând de făgăduința dată fiului ei, arată distinșilor oaspeți grădina și palatul minunat al lui *Erotocrit*. Aretusa e încântată de podoabele ce le vede. Zărind o ușă tăinuită, o deschide și află o cheie, cu care descuie ușa dela odaia cea scumpă a lui *Erotocrit*, unde își scriă el cântecele sale. Acolo Aretusa trage un sărtar și găsește în el un cântec, de care își aduce aminte că l-a auzit cântat fiind de cântărețul cel misterios. Se face că nu i-e bine și că are nevoie de odihnă. Rămâind singură cu dădaca, ia toate cântecele și mai găsește și un portret al ei, zugrăvit de *Erotocrit*. Astfel e lămurită pe deplin despre iubirea ei, cu toată împotrivirea și cu toate interpretările contrarii ale *Frosinii*.

Când *Erotocrit* vine acasă și vede lipsa hârtiilor, se însăși-

mântă, că Aretusa năcăjîtă de îndrăzneala lui, le va fi arătat împăratului. Se face bolnav și trimite pe Polidor să vadă cum e împăratul. Împăratul însă nu știe nimică și întreabă mult despre Erotocrit, arătând mare părere de rău, când aude că e bolnav. Dar mai ales îi pare rău Aretusei, care și ea eră de față. Polidor spune lui Erotocrit cele aflate, dar mai adăoge că Aretusa s'a arătat foarte mâniaosă de îndrăzneala lui. El nădăduia că astfel poate îl va îndepărta de iubirea-i nenorocită. Aretusa însă îi trimite lui Erotocrit patru mere, cari îl fac înădată sănătos, alungându-i orice îndoială. Erotocrit se prezintă împăratului, cu care prilej schimbă priviri pline de înțeles cu Aretusa. Mergerile la palat se îndesesc și iubirea crește tot mai mare. (A vers. 1—2255.).

In timpul acesta se apropie și ziua serbării hotărîte de împăratul. Erotocrit, cu toată împotrivirea lui Polidor, se hotărăște să ia parte la lupta de întrecere. La această luptă mai vin următorii viteji: *Dimofanis*, feciorul domnului din Mithlene, *Andromachos*, feciorul împăratului din Anapli, *Filaretos*, domnul din Mothoni, *Iracli*, domnul din Egripōs, *Nicostratos*, domnul Macedoniei, *Dracomachos*, domnul din Corone, *Tripolemos*, domnul Sclavoniei, *Liocaretis*, domnul din Axia, *Spitholiondas* din Caramania, *Pistoforos*, feciorul împăratului din Bizanț, *Draecocardos*, domnul din Patra, *Chipridimos*, feciorul împăratului din Cipru și *Haridimos*, feciorul domnului din Creta. Se descrie alaiul, îmbrăcământea și semnul ce-l avea zugrăvit pe coif fiecare viteaz.

Haridimos, dimpreună cu toți ai săi, fiind îmbrăcat numai în haine cernite, se povestește pricina tristeței lui, care e următoarea: Mergând cu soția-i la vânătoare, a adormit lângă un izvor. Iar nevasta lui, temându-l cu o fată de cioban de prin partea locului, se duce de lângă el și se ascunde într'un tufiș, spre a-l pândi. Haridimos visând că un leu sare asupra lui, se trezește, ia arcul și merge să-și caute soția. Vede o tufă mișcându-se, crede că e o fieră, dă cu săgeata și-și omoară nevasta. De atunci cu toți ai săi umblă numai cernit.

Iscându-se între el și Spitholiondas un duel pentru o sabie, Spitholiondas e ucis. Din cauza aceasta serbarea se

amână pe a doua zi. A doua zi împăratul hotărăște ca Erotocrit să se ia la întrecere cu Iracli, Filaretos și Dracocardos, apoi Chipridimos cu Dimofanis, Andromachos, Liocaretis și Pistoferos, în sfârșit Haridimos cu Dracomachos, Nicostratos și Tripolemos. Erotocrit, Chipridimos și Haridimos rămân învingători. Fiind ei free, împăratul hotărăște să se arunce sorti; cei doi dintâi se vor lua la întrecere, iar al treilea va renunța la luptă. La sortiiese Erotocrit și cu Chipridimos. Erotocrit rămâne biruitor și ia coroana biruinții, spre cea mai mare fericire a lui și a Aretusei. Toată lumea îl laudă, înțeind astfel focul Aretusei. (B vers. 1—2464).

Aretusa ne mai putând să rabde focul dragostei ei, se întâlnește în taină cu Erotocrit, într'o cămăruță lângă un hambar împăratesc, cu toate împotrivirile și sfaturile nesfârșite ale Frosinei, care trebuie să cedeze în sfârșit. Odată Erotocrit cere să-i sărute mâna. Aretusa ii refuză această grație, muștrându-l, dar îl sfătuiește să trimită pe tatăl său la împăratul, ca să o ceară de noră. Pezostrat nu îndrăznește, dar la urmă cedează rugămintilor stăruitoare ale fiului său. Împăratul însă e cuprins de o mare mânie pentru atâtă îndrăzneală și, drept pedeapsă, hotărăște că Pezostrat să nu mai iasă toată viața din casele sale, iar Erotocrit în cel mult 4 zile să plece în surghiun. Aretusa auzind hotărîrea împăratului, îl chiamă pe Erotocrit la întâlnirea obicinuită și, în fața Frosinei, se logodește cu el, dându-i un inel și jurându-și unul altuia credință pe viață (T vers. 1—1760.)

Impăratul bănuind că trebuie să fie ceva la mijloc între Erotocrit și Aretusa, hotărăște s'o mărite în grabă după feciorul împăratului din Bizanț, de la care veniseră tocmai peștori. Aretusa însă, căreia un vis i-a prevestit nenorocirea ce-o așteaptă, nu se supune dorinții părinților, pretextând că nu se poate despărți de ei. Împăratul necăjit de încăpătânarea ei, o aruncă în temniță împreună cu dădaca ei Frosina, orânduind să li se dea în fiecare zi numai puțină pâne și apă.

Trecuă trei ani, când de-odată un mare războiu se îscă pentru o cetate între împăratul Iracli și Vladistrat, împăratul Vlahiei, care cu oștile sale ajunge arzând și jefuind până sub

zidurile Atenei. Erotocrit, din țara Egripului, unde se află în surghiun, auzind de năvălirea Vlahilor, merge la o vrăjitoare, care îi dă o apă ce-l înegrește ca pe un arap, și mânăt de iubirea Aretusei, pleacă să-și ajute patria și împăratul la nevoie. La parte la mai multe lupte, făcând minuni de vitejie și băgând mare spaimă în Vlahi, iar, seara, după luptă, se retrage într'un loc tăinuit și neștiut de nimeni. Vladistrat, băgând de seamă că Erotocrit apare todeauna după începutul luptei, dă poruncă să se facă o mare năvală de cu noapte. Planul reușește. Împăratul Iracli și cu Polidor, pe care Erotocrit, la plecarea sa în surghiun, îl lăsase drept mângăiere părinților săi, ajung în primejdie de moarte. Erotocrit adus de vuetul neobicit, vine de-i scapă. A fost o bătălie din cele mai groaznice. Pentru înmormântarea morților se încheie un armistițiu de 12 zile. În timpul acesta vine din Franția întru ajutorul lui Vladistrat Arist, nepotul său. În loc de a se mai bate ostile, se hotărăște luptă dreaptă între Arist și Erotocrit. Împărații se leagă cu mare jurământ, ca acela al cărui reprezentant va fi biruit, să se supuie cu toate ale sale împăratului biruitor. După o luptă grea și aprigă Arist cade mort, iar Erotocrit e greu rănit. Lui Arist i se face un alaiu mare și frumos; Vladistrat îl bocește cu glas mare, apoi îl duce în Vlahia, ca să-l înmormânteze. (Δ, vers. 1—2022).

Cu mare jale și cu multă băgare de seamă, e dus și Erotocrit la palat și culcat chiar în camera Aretusei. După însănătoșire, împăratul îl face moștenitor, oferindu-i orice răsplătă. Erotocrit cere însă numai pe Aretusa de soție. Împăratul știind încăpățânarea Aretusei de a nu voi să se mărite, se întristeaază foarte. Si în adevăr, Aretusa îl refuză. Atunci Erotocrit arată inelul ce l-a primit la logodnă. Spre a se încredință de iubirea Aretusei, îi spune că inelul l-a luat dela un Tânăr pe care l-au sfășiat fiarele și care a murit cu cuvintele pe buze: «Te-am pierdut, Aretusa». Cu acest prilej, Erotocrit încredințându-se de iubirea și credința neschimbată a Aretusei, i se descoperă, spălându-se cu una din apele ce le avea dela vrăjitoarea din Egrip, și anume cu apa care înălbea. La sfatul Aretusei, se face iar negru, spălându-se cu apa care înegrează, și merge la împăratul de-i anunță hotărîrea favorabilă a Aretusei, care e a-

dusă cu multă bucurie la palat. Erotocrit chiamă și pe părinții săi și în mijlocul nunții, după ce face împăratului imputări pentru toate cele suferite, se descoperă iarăși, spălându-se cu apa cea fermecată. Erotocrit ia scaunul împărăției și duce cu Are-tusa un traiu fericit.

Poetul termină cu asigurarea că orice iubire credincioasă se împlinește cu bucurie și nimeni deci să nu piardă nici la o primejdie nădejdea. Apoi își arată bucuria de a fi terminat lucrarea și dă o mică biografie a sa. (E vers. 1—1550)

Erotocritul în literatura românească.

I. Manușcrisele românești ale lui Erotocrit.

Manuscrisul A. Cel mai aproape de original e manuscrisul A. copiat în București în 1787, împodobită cu chenare aurite. Hârtia e foarte bună. Scrîjereā caligrafică, deși e de ței feluri, totuși vine din aceași mână a logofătului Ionită. Numele proprii și inițialele pasajilor și ale vîrsurilor, săpt scrisă cu roșu. Manuscrisul are 224-foi; numerotate de copist; și e bogat împodobit cu ilustrații în colori, 132 la număr, reprezentând felurile scene din Erotocrit. Ilustrațiile sănt făcute de Petrache logofăt, care la urmă își adaugă și autoportretul. Acesta, deși nu e artist pare să fi fost zugrav de profesie, precum dovedesc și ilustrațiile din ms M. Comparând aceste ilustrații cu altele dintr'un ms contiporan al Alexandriei¹⁾, unele din ele, se dovedesc a fi convenționale, altele fiind luate din viață, sănt interesante pentru cunoașterea portului boieresc; a uniformelor; ostășești și a harnășamentului din vremea lui Petrache.

Ingrăjirea cu care a fost scris și împodobit manuscrisul, arată că era menit pentru o bibliotecă mai distinsă. În posesiunea bibliotecii Academiei Române a ajuns prin cumpărare la 1920.

Manuscrisul A e relativ bine păstrat, au căzut însă foile 75 și 76 cu descrierea luptei dintre Erotocrit și Filaret și foaia cu tragerea sorților pentru lupta dintre Erotocrit și Chipridim.

1) Vezi ms 648 al Acad. Rom.

“*Înăuntru este înțeleptul și răpirile urșica; împrejimea moș
grădiniș Paer Emereu și doamnei domne. Deșteptările
craiovei sunt deasupra măsuțelor, unde se vorbește multă înțeluită
într-o vîntătoare și năruiește săptămâna. În locuri sunt săpătă
muguri aișnici și niște calești cu cărăușaj.*

“*În locuri sunt săpătă*

“*În locuri sunt săpătă și răpirile grădinii, deșteptările Războiului
și săpătările săptămână. În locuri sunt săpătă și răpirile
craiovei și săptămână. În locuri sunt săpătă și răpirile
craiovei și săptămână. În locuri sunt săpătă și răpirile
craiovei și săptămână.*

“*Săpătările săptămână*

Ilustrație din Ms. M. al NOULUI EROTOCRIT.

Dacoromania I

La sfârșitul povestirii, pe foaia 223^v, se află însemnarea: „Sfârșit, lui Dumnezeu laudă. Zugrăvit de Petrache logofăt, pisah log. Ioniță“.

Iar pe verso al foii 224 care e nescrisă, se află, scrisă de aceeași mâna, notița: „S'au scris această carte ce să numește Erotocrit în orașul Bucureștilor în zilele Măriei sale Nicolae Petru Mavrogheni Voevod, let 1787 Iulie 1.“

Ceva mai jos, se află scrisă de altă mâna, însemnarea: „1792 ghenar 13 decând s'au făcut pace Turcii cu Nemții, domni fiind în București Măria sa Mihail Suțu voevod, pentru care am însemnat întru această carte să-se știe.“

Pe pagina întâia a manuscrisului se mai însemnează următoarele: Καὶ τόδε κτῆμα Ἰδιοῦ ἐμοῦ τοῦ Γεωργίου

Λασκάρεως γραμματικοῦ τοῦ Πελοποννήσου.

A începe pe pagina întâia cu traducerea în versuri a introducerii lui Cornaro, dându-i titlul:

„Istorie deosebită.“

A vremilor învârtejiri ce sănt toate cu schimbare
și a nenorocirii întâmplări ce sănt nestătătoare
A dragostei lanțui și mreje ce pururea lucrează
și inimile multora rănește și vânează.

Mulțe pricini au arătat vrednice de a se scrie
între cari s'au aflat și această istorie,
Scrisă în stihuri aşa lungi, date în tipar grecescu,
și vruiu și eu în limba mea pe larg se tălmăcescu...“

Continuă astfel încă 10 versuri, până în josul paginei, unde pune un *iproci* și pe verso începe din nou, de astădată în proză, astfel: „In vremile vechi, pe când stăpâneă Elinii și eră împărățiile mai inimi și mai multe, fost-au și la țara Athinii un împărat săn-
gur stăpânitoru ce-lu chemă Iracie.

Om foarte învățat și icsusitu, după cum această numită țară Athina eră vesită cumcă ar fi fost scaunul învățăturii și a în-
telepciuniei a toată lumea. Si numit împărat Iracie eră vestit u și aleșu decât mulți împărați ai acei vremi.

Avea și împărăteasă ce o chema Artimia și eră foarte ghiz-
davă și icsusită și întră amândoi se hrăniă o întristare a nerodirii
de fii“.

Povestirea urmează, partea cea mai mare, în proză, dar și cu intreruperi în versuri, și sfărșește astfel: „Stăpână și mamă său făcut Aretusa asupra fiilor săi. Și de acestu înțelept nu se pierde viața nici decum și patima lui. Căci copaciul cel cu bun rod și frumos înflorit, și în mărăcini să va naște, nimica nu-i strică. Aceasta este dragostea cea credincioasă, că multe răsplătiri cu nevoi mari li s-au dat și nuntalii s-au isprăvit. Și fișticare unde ce au învățat, acum să cunoască și prin nevoi să nu se piarză, ci totdeauna nădejde să aibă. Și cel ce au ostenit, să fie bun stăpânitor și să își ierte greșala aceea, care își se va cunoaște. Acuma au venit lemnul, rădăcină își caută, căci prin multe adâncimi ale apei au trecut și de acum nu se mai nevoești, căci vede cerul răzând pământul și se inchide luna astâmpărare și-au aruncat cărma. Văd mulți și nădăjduesc să învețe pe celea ostenitoare de mai sus sărișe, ci și eu nu voi necunoscut să mă aibă, dar voi să mă arăt cu toții să mă știe“.

Ultimile trei fraze arată că sau traducătorul n'a înțeles epilogul lui Cornaro, sau că copiștii traducerii românești au stricat acest loc în aşa chip, încât abea de se mai poate ști ce vrea să spună.

Aceeași versiune a Erotocritului românesc ca și **A**, **Manuscrisul M cca 1790**, o are și manuscrisul **M**. E în cvart, același format ca **A**, având aceeași legătură în piele roșie, cu aceleași podoabe și aceeași hârtie bună ca și **A**. Scrisoarea nu e aşa de îngrijită, se asemănă însă foarte mult cu cea a logofătului Ioniță. Numele proprii, titlurile și inițialele pasajilor sănt scrise de asemenea cu roșu. Și **M** e împodobit cu ilustrații în același stil ca cele din **A**, cele mai multe părând a fi de-a dreptul copiate. **A** și **M** sănt copiate după un arhetip comun și au ieșit cam în aceeași vreme, din aceeași oficină, o dovardă că istoria lui Erotocrit era o carte căutată de mulți și comandată mereu.

M s'a păstrat foarte rău. La început au fost rupte cel puțin 14 foi, cari cuprindeau povestirea din cele dintâi o mie de versuri ale Erotocritului. La sfârșit de asemenea lipsesc mai multe foi, povestirea ajungând numai până la tânguirea Aretusei, când travestitul Erotocrit îi povestește cum a ajuns în mâinile sale

inelul adăvăratului Erotokrit, pe care l-au mâncat fiarele. Din restul foilor au mai fost rupte că la vreo 80 de foi, mai ales de aceea cu ilustrații, încât n'au mai rămas decât 136 de foi, dintre cari unele pe jumătate rupte, iar altele amestecate, nefiind la locul lor.

Lipsind începutul și sfârșitul manuscrisului, lipsesc și însemnările obiceinuite asupra copistului, precum și asupra locului și a vremii unde și când s'a scris msul. Numai la pag. 86 un cetitor, al cărui nume nu l-am putut descifră, pune însemnarea că „cetit toată această carte la Iulie 1821.”

Paginile msului n'au fost numerotate decât mai târziu și numai până la pag. 76. Atuncia se aflau încă mai multe foi la început, căci prima pag. păstrată e 28. Am continuat numerotarea paginelor, fără însă a mai putea țineă seama de foile pierdute ajungând astfel până la pagina 299.

Ms M înainte de a ajunge în posesiunea „Muzeului limbii române” din Cluj circulă în Bucovina, unde nu se știe cum a ajuns.

Manuscrisul B din 1785. Mai depărtat de original e **B**, care a fost copiat în apropierea Bucovinei sau poate chiar în Bucovina, căci la foaia 128^v se însemnează: „Această carte s'au scris de mini în zilele prea luminatului Domnul nostru Io Alexandru Mavrocordat Voevod la veleatu nașterii 1785 August 15. Iar comandir Bucoviniîn Ințänberg gheniral-maior. Ionita Tăutul”. Pe foaia 124^r, la margine, e iarăși iscălit *Ioan Teut*, cu litere latinești. În mai multe locuri se găsește semnatura lui *Iancu Scorfaniu*, care, la f. 12^v și 13^r pe marginea din lăuntru a paginilor, adoagă: „Den orașul Eșului, de loc este din Cordun”, adeca din Bucovina.

La sfârșit se află o listă a „obrazelor din Erotokrit”, confuză și necompletă.¹⁾

Povestirea începe astfel: „În vremile vechi, când împărată Elinii, era în târgul Athenii un împărat pe carele îl chemă Eracle și pre împărateasa o chemă Artemii și erau oameni foarte buni și învătați și iubiți de toți ceialanți împărați. Dar avea și o mare grija și voe rea, pentrucă nu avea un ficioar din trupul lor, pen-

1) Vezi descrierea lui B în *Bianu Cat. I*, pag. 352.

tru că împărăteasa nu făcea copii și totdeauna erau măhniji de aceasta“. Continuă numai în proză și sfârșește astfel: „Și aşa ar șezut Erotocrit în scaunul împărăției, giudecând cu dreptate mare și atâtă eră de strănic și prea învățat, cât toți împărații ceilalți și se închinau“!)

Manuscrisul Aproape cu aceeași cuvinte începe și sfârșește și **C din 1800** povestirea în **C**.²⁾

Pe pag. 135, la mijloc, pe un loc rămas gol, se află iscălitura *Alexandru Leon, 1818 Oct. 15*, iar la pag. 186 se găsește în **C** următoarea însemnare foarte importantă: „Această carte foarte șcusită și frumoasă s'au scos și s'au tălmăcît de pe elinească pe limba moldovenească de Hriștodor Ioanu Trapezontu. Și eu am scos-o de pe niște tetraji ce eră iscălit Vasile ot Botoșani, cine a fi, că eu nu știu. Și am scris-o dela 1800 Mart 22 până la 1800 Iuli 15, scriind-o pe apucate, când n'aveam treabă, în 85 zile. Alexandru, logofăt al sărăriei domnești ce am fost și taingiu“.

Rari sănt copiștii cu atâtă conștiinciozitate istorică-literară ca logofătul Alexandru, căci el nu pregetă a ne da toate informațiile istorice literare căte le poate află despre povestirea ce-a copiază. Ne comunică cine a fost primul traducător, ne spune că manuscrisul de pe care a copiat el, purtă semnatura Vasile ot Botoșani, pe care Iorga îl identifică cu Vasile Vârnava³⁾, ne mai spune când și cât a copiat și ne dă amănunte și asupra persoanei sale, că este logofătul sărăriei domnești și că a fost și taingiu, adeca cel ce împărtea tainul, porția cuvenită de sare. Ya să zică a fost distribuitor la sărăria domnească înainte de a ajunge logofăt.⁴⁾

Relatia între C și B. C e scris cu 15 ani mai în urmă ca **B** și are aceeași redacțune a Erotocritului românesc ca și **B**. Totuși **C** nu e copiat după **B** deoarece **C** are o listă completă și corectă a obrazelor ce sănt în istoria lui Erotocrit, pe când **B** are o listă confuză și defectuoasă

1) **B** foaia 127

2) Descrierea mai amănunțită a lui **C**, în *Bianu Cat. I*, pag. 327-329. Despre acest manuscris vorbește și *Gaster Lit. pop.*, pag. 130 și *Gesch.* p. 339.

3) Vezi *Iorga. XVIII*, vol. II, pag. 439 și *Gaster Gesch.* p. 339.

4) *Gaster loc. cit.* a citit greșit „taingiu“.

Apoi **B** nu conține însemnarea importantă ce-am semnalat-o în **C**. Dar e în afară de orice îndoială că **B** și **C** au același arhetip, căci amândouă au o lacună și un loc corrupt întocmai la fel. Locul corrupt e următorul: Când, la lupta de întrecere,¹⁾ se împărtesc vitejii cine cu cine să se lupte,²⁾ se face aceeași confuzie. Lui Erotocrit î se dau adversarii lui Haridim, iar acesta rămâne fără adversari.³⁾ Mai încolo însă, când se descriu luptele, fiecare se luptă cu adversarii săi ca și în original. Iar lacuna e următoarea: Amândouă manuscrisele omit versurile E 1398—1438 din original, aşa că iese un nonsens. În original, împăratul o fericește pe Aretusa că a fost atât de stăruitoare în credința ei față de Erotocrit. Aretusa însă pretinde că ea numai n'a vrut să se despărțească de părinți și ridicând sprâncenele se face a nu ști nimică de Erotocrit. În **B** și **C** însă împăratul hiritisește pe Erotocrit la sursea sa în scaun, zicând: „Și tu cu strănică puterea ta să chivernisești toate împărățiile și crăile noastre și acestea zicând Erotocrit își încordă sprâncenele și se făcează că nu știe că-i Erotocrit și foarte se minună“.⁴⁾

Pecând **A** și **M** ne dău o versiune a Erotocritului Manuscrisul românesc, iar **B** și **C** altă versiune, manuscrisul b a din 1818. ce l-am însemnat cu **b a**, ne dă până la foaia 10^r ultimul rând versiunea din **B** și **C**, (ajungând până la **B** f. 27^r, rândul 9 de jos sau **C** pag. 39, rândul 4 de sus), de aceea am și însemnat această parte a manuscrisului cu sigla **b** mic. Din mijlocul ultimului rând de pe foaia 10^r până la sfârșit cuprinde aceeași versiune ca și **A M**, începând de la **A** f. 65_v, rândul 7 de jos sau **M** p. 99 rândul 11 de jos; — de aceea acestei părți î-am și dat sigla **a**.

Manuscrisul întreg e scris de aceeași mâna și are 2 foi nenumerotate și 88 numerotate, de mărimea unei jumătăți de coală.

1) **B** și **C** îl spun „jocul girecului“ sau „cù giriturile“. Vezi **B** f. 36^r, **C** p. 54, 57, 61 §. a. Vezi și explicația lui Pann. Erot. II, pag. 160: „Sulițele... erau tâmpe și scurte, de putea să le azvărle ca jiretul.“

2) Vezi distribuția corectă în Rezumat.

3) Cf. **B** foaia 38^r și **C** pag. 56 cu Erotocr. B vers. 1271—1298.

4) **B** f. 127^r, **C** pag. 184. Cf. același loc în **A** f. 220^v: „Cu multă dragoste se făcează Aretusa că nu știe aceasta mai denainte. Și cu multă minte ce aveaacea copilă și-au rădicat sprâncenele cu multe meșteșuguri și cu ochi căutând spre cer, arătă că se minunează și arată că fără de stire îl este aceasta“.

Au căzut foile 25—28, cuprinzând con vorbiri de ale Aretusei și Frosina și începutul primei întâlniri a Aretusei cu Erotocrit.

Pe pagina întâia a manuscrisului se află însemnarea următoare: „Începutul acestui Irotocrit să faci în zilele preluminatului domnului nostru Scărlat Alecsandru Calimah voevod, 1818 octv. 8“. Iar la sfârșitul manuscrisului, foaia 88^a, se însemnează următoarele: „S'au isprăvit la novemb. 28, 1818, scrisă de mine Simion Popa“. Apoi ceva mai jos: „Din porunca D-sale sulger Simion Oprișan, am scris acest Erotocrit, fiind eu slugă în casă a D-lui. Și s'au (scris) la târgul Pietrii, ținutul Neamțului. Și cine s'ar ispiti, ca să-l fure, să fie afurisit și blăstămat de toți săfinții și de maica Domnului nostru Ia. Hr. și de mine păcătosul Simion Oprișan“. Iar pe o foaie adaosă la sfârșit de legător, se mai însemnează că „acest Erotocrit au fost a protopopului și mi-l-au dăruit mie, iar cine s'ar ispiti să-l fure, să fie . . . 825 genari 12“.

Manuscrisul a fost mai nainte în Biblioteca centrală din București și de acolo a trecut în biblioteca Academiei Române.¹⁾

Copistul lui **ba** a fost om fără multă învățatură. Trece de la o versiune la alta în mijlocul propozițiunii, fără să bage de seamă că fraza îi rămâne încurcată. Pe Aretusa o face „împărăteasa Franghii“²⁾; „poeticul“ — care e traducerea lui ποιητής din original — îl transcrie mereu „political“, până la foaia 35, când bagă de seamă greșala ce-o face. „Paremiia“ din fraza „la vreme de nevoie, zice paremiia, că se cun aște prietenul cel bun“³⁾ devine „Irimie“⁴⁾, iar din „țara Egripului“⁵⁾ face „țara Egepetului“.⁶⁾

Povestirea din **ba** începe ca în **B** și **C** și are același sfârșit confuz ca și **A**. Copistul începuse întâiu pe foaia a treia să copieze traducerea introducerii din Cornaro, în aceleași versuri ca și **A**, afară de două pe cari le adaogă, și-a tras apoi pe seamă și, fără să termine introducerea, a început acopiată, începând de astă dată de pe pagina întâia, versiunea din **B**. și **C**.

1) Gaster Chrest. II. p. 179—183 reproduce din a doaă fragmente. Despre **ba** vezi și Gaster Lit. pop. p. 130 și Gēsch. p. 339.

2) b, foaia 1; paginația copistului.

3) A. f. 133r.

4) a, f. 41r.

5) A. f. 158r.

6) a f. 55r. La greșala aceasta îl are soț și pe copistul unicului manuscris grecesc al lui Erotocrit. Vezi Xanth. p. 90, ap. crit. la v. 201 și pag. 412, st. 203: Ἐγριπός.

Alte manuscrise. Afără de manuscrisele de mai sus ale Erotocritului românesc, mai sănătă incă două, despre cari avem știre. Unul, din 1806, e msul n-rul 72 din colecția de msc a d-lui M. Gaster în Londra¹⁾, iar din celălalt, care era de pe la 1800, M. Eminescu a avut șase foi.²⁾ Începutul povestirii din aceste foi a fost publicat de Gaster, Crest., II, p. 178—179. Judecând după acest fragment, manuscrisul lui Eminescu cuprindeă o versiune a Erotocritului românesc asemănătoare cu cea din **BCb**, dar și mai prescurtată.

II. Traducerile românești ale Erotocritului lui Cornaro.

Cum a ajuns Erotocritul în literatura românească. Numărul relativ mare al manuscriselor, răspândirea lor, precum și prelucrările ce le-a suferit Erotocrit ulterior în românește, arată popularitatea de care s'a bucurat această carte la Români. Popularitatea ei ne-o mărturisește și Anton Pann, când spune că această carte

Numă'n rumânește, până astădată

Nu s'a văzut încă în tipărire dată.

Dar tradusă în prosă la mulți se găsește,

Si la alți în versuri ca și în grecește.^{“3)}

Astfel fiind, nevrând ni se pune întrebarea pe ce călă a putut să ajungă la Români poema romantică cretană care e Erotocritul lui Cornaro,

In literatura slavă de unde ar fi putut ajunge la Români nu este nici o urmă a Erotocritului.⁴⁾ In literatura românească, Erotocritul lui Cornaro a intrat cu siguranță de-a dreptul de la Greci.

Poema lui Cornaro, îndată după apariția ei, a devenit foarte populară în Creta. Când, în anul 1669, această insulă fu cucerită

1) Gaster *Gesch.* p. 339.

2) Gaster *Lit. pop.* p. 129 și *Gesch.* p. 339, unde se spune că e de: pe la 1812, pe când în Chrest. II, p. 178, că e din 1800.

3) Pann *Erot.* I. către cititorii.

4) Vezi indicele în *Courrière, Murko, Pypin și Spasovic.*

de Turci, mulți Cretani luând toiaugul pribegiei, au luat cu ei manuscrise de ale lui Erotocrit.¹⁾ Începând cu anul 1713, Erotocrit a fost și tipărit în Veneția de repește ori, aflând astfel o largă răspândire în toate țările, pe unde ajungeau oameni mai culți de ai Grecilor.

Și e în de obște cunoscut că atunci, când Turci căutau să înăbușe, în marginile stăpânirii lor, orice pornire culturală a Grecilor, cele mai alese spirite ale elenismului s-au refugiat în țările românești.²⁾ Mai ales în timpul domnitorilor fanarioți, mare a fost imigrația grecească în Principate. În Iași și în București au existat, un veac și jumătate, școale înalte grecești.³⁾ Cu Greci învătați cari au abătut și au, trăit pe pământul românesc, și între cari unii au fost chiar de origine cretană,⁴⁾ a venit cu siguranță și Erotocritul lui Cornaro.

Că în românește a fost tradus de-a dreptul din grecește ne-o mărturisesc și manuscrisele A și C. A ne spune că această istorie s'a aflat „scrisă în stihuri aşa lungi, dată în tipar grecesc și vruiu și eu în limba mea pe larg să tălmăcesc“⁵⁾ iar C: „Această carte foarte încusită și frumoasă s'a scos și s'a tălmăcit de pe elinească pe limba moldovenească de Hristodor Ioanu Trapezontu“⁶⁾

Hristodor Ioanu Cine să fi fost acest Hristodor Ioanu din Trapezunt, care a tradus pe Eroctocritul lui Cornaro în românește Trapezontu. și când să fi trăit?

Din Trapezunt, dar mai ales din mănăstirea Sumelâ de lângă acest oraș, au venit mulți călugări și învătați în țările

1) *Xanth. p. XXIV.*

2) Παρανίκα Σχεδ. p. 182—185 și C. Erbiceanu, *Bărbați culți greci și români și profesorii din Academile din Iași și București, Anal. A. R. tom. XXVII* (1905). *Mem. Sect. 1st, p. 143—178.*

3) *Vezi Iorga Geschichte des rum. Volkes, Gotha, 1905, vol. II, p. 63 și 65; Xenopol-Erbicianu, Serbarea școlară dela Iași, 1885, pag. 98—105.*

4) *Iorga, XVIII, vol. I, pag. 520, nota 4 și C. Erbiceanu, Bărbați culți etc. pag. 154.*

5) *Vezi pag. 27.*

6) *Vezi pag. 32.*

Ilustrație din Ms. M. al NOULUI EROTOCRIT.
Dacoromania I

românești.¹⁾ An de an, pleau din Trapezunt în Țara românească și Moldova călugări după milostenii și ajutoare.²⁾ Dar nici pe unul nu-l găsim având numele Hristodor Ioanu.

Un Σουμελίτης X. Ἰωάννου Τραπεζούντιος a scris pe la 1780 în Constantinopol o culegere de citate, adunate din felurile cărți.³⁾ Tot în același an, îl găsim semnând la fel o scrisoare ce-o tră-

*1) Vezi Kuriakidēs Eiogor. pag. 61 : Παρθένιος ὁ Μολδαβίας ; p. 63 și 67 : Σεβαστὸς ὁ Κυμινητῆς (Iorga XVIII, v. I, p. 34) ; p. 83—84 : Θεόδωρος ὁ Συμεὼνος ; 91 : Παναγιώτης Σινωπεύς ; 97 : Ἰγνάτιος Χαλδίας ; 98 : Γεώργιος Θεοδώρου (Iorga XVIII, v. I, p. 59) ; p. 98—102 : Γεώργιος ὁ Ὑπομενᾶς (Iorga XVIII, v. I, p. 59) ; 104 : Ἰωάννης ὁ Ὑπομενᾶς (Παπαδόπουλος-Κεραμεύς v. I, p. 411, nr. 406) ; 105 : Θεόδωρος Χατζῆ Πέτρου ; 107 : Λάζαρος Σκρύβας, *fost secretar al lui Ioan Mavrocordat și învățătorul beizadelei* (Iorga XVIII, v. I, p. 465) ; 113 : Άνιονύσιος Κουζανός, *care a scris în anul 1769 o istorie a mănăstirii Sumela și rânduiala slujbei sf. părinti Varnava și Sofronie, tipărită în București* ; p. 120, nota 127 și p. 121 n. 129 : Ἰωάννης ὁ Οἰκονόμος ; 123 : Γερβάσιος εξ Ἰβηρίας ; 125 : Ἱερεμίας Περιστερεώτης ; 129 și 131 : Φιλόθεος Ἀρχιμανδρίτης , 144 : Ἀνανίας Κουζανός ; 147 și 148 : Ἡλίας Κανδήλογλους ; 149 : Ἰωάννης Χατζῆ Γεωργίου ; 153 : Γεράσιμος Δομηνήρος, *care a obținut de la Alex. Moruzi 400 și de la Ghica, al Tării românești, 200 de lei ajutor anual pentru școala Phrontisistēriov (Academie) din Trapezunt. Dintre aceștia Sevastos Chuminițul, Teodor Simion, Gheorghe Teodor, Gheorghe Ipomenas și Lazar Scrvias (adecă scriba, secretar; Russo, St. și Crit. p. 99—101) au fost directori sau profesori ai școalei domnești (academie).**

Vezi și Kuriakidēs Ἰστ pp. 98, 140, 150, 152, 172, 173 ; Εὐαγγελίδης pp. 252-255 ; 257-261 ; 264-265 ; Σάπτας Φιλ. p. 458-459.

2) Kuriakidēs Bιογρ. pag. 102, Ἰστ. p. 187. Iar Domnii fărilor românești Scarlat Ghica, Mihaiu Racoviță, Alex. Ipsilanti au hotărât, să se plătească în fiecare an din veniturile salinelor ajutoare fixe de 100 lei argint M-trei Sumelei. Vezi Kuriakidēs Ἰστ. p. 141—147, unde se dau hrisoavele domnești și Bιογρ. p. 128.

3) La sfârșitul cătărelor culese din Grigore Teologul se află însemnarea : „έγραψαν παρ' ἐμοῦ Σουμελίτη X. Ἰωάννου Τραπεζούντιου ἐπὶ ἔτους σωτηρίου ἀψοῦ τὸ γένος Δεκεμβρίου ἵσταμένου“, adecă s'a scris de mine H. Ioanu din Trapezunt dela mănăstirea Sumelă, la anul măntuirii 1779, 14 Dec. Iar la sfârșitul culegerii : „Ἐν ἔτει σωτηρίου ἀψοῦ Φεβρουαρίου ἵσταμένου ἐν Κωνσταντινουπόλει“, adecă în anul măntuirel 1780, Februar în Cpol. Vezi Lambros Cat. I, pag. 294 ms nr. 3256 și Εὐαγγελίδης p. 263.

mite mitropolitului din Trapezunt.¹⁾ Pe acest X. Ἰωάννου, Lambros îl citește Χατζηιωάννου Τραπεζούντιος Σουμελίτης.²⁾ Cum însă pe acest Σουμελίτηs îl întâlnim încă odată numai sub numele X. Σουμελίτηs³⁾ și χατζή nu se pune decât numai înaintea numelui de botez și nu înaintea numelui ca Σουμελίτηs bună oară, care indică originea, X. nu poate fi decât prescurtarea numelui de botez și nu prescurtarea apelativului χατζή care arată că cunțare Ioan sau Grigore a vizitat locurile sfinte. Dacă X. în X. Ἰωάννου ar fi χατζή, atunci prin Ἰωάννου s-ar arăta numele de botez al tatălui, fără a se indica și numele fiu'ui; și doar despre aceasta e vorba.

Dacă din X., care e prescurtarea numelui de botez, s-ar cîti *Hristodor*, am primî numele traducătorului în românește al Erotocritului lui Cornaro: *Hristodor Ioanu Trapezontu*. Din punct de vedere cronologic s'ar potrivî foarte bine. Căci cel mai vechiu manuscris al Erotocritului românesc B, care are aceiași versiune ca C, unde se amîntește *Hristodor Ioanu Trapezontu*, e din 1785, iar X. Ἰωάννου Τραπεζούντιος a scris pe la 1780 culegerea de citate amintită.

Acest Hristodor Ioanu trebuie să se fi aşezat după aceea în România, căci pe la 1818 întâlnim la Iași un mare negustor de lipscănie cu numele Hristodor Ioan.⁴⁾ Un alt Hristodor Ioan, probabil tot negustor, în București se găsește într'un document din 10 Maiu 1823.⁵⁾

1) Vezi Γ. A. Ράλλη καὶ M. Ποτλῆ Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ιερῶν καγόνων τῶν τε ἀρχίων καὶ πανευφῆμων Ἀποστόλων, etc. Αθηνα, 1852, pag. ια'-ιβ', nota 1, unde e reprodusă scrizoarea pe care o semnează: 'Ο τῶν εἰλικρινεστάτων, κατὰ πνεῦμα αὐτῆς υἱῶν ἐλάχιστος Σουμελίτης X. Ἰωάννου, ὁ Τραπεζούντιος.'

2) Vezi Indicele în Lambros Cat. II, p. 581.

3) „Τὸ παρὸν χειρόσιον καδμού X. Σουμελίτη ἐγγράφει ἐν ἔτει σωτηρίου τῷ χωρέ (1805) κατὰ μῆνα Ιανουάριον.” Lambros Cat. I, p. 287, ms nrul 3219 și vol. II, p. 581 sub voce χατζηιωάννου.

4) Vezi Teodor Vârnav, *Istoria vieții mele*, scrisă la 1845, Bibl. Minerva, 1908, pag. 57.

5) Furnică, *Din istoria comerçului la Români*, București, 1907, pag 317.

Traducerea românească a lui Hristodor Ioan trebuie să se fi făcut cam între anii 1770 și 1780, căci C, care e din 1785, e un început de localizare în românește a lui Erotocrit. Si această localizare cu greu se va fi făcută de-a dreptul din original de către Hristodor Ioanu, mult mai ușor însă, precum vom vedea mai la vale, de un Român, după traducerea lui Hristodor Ioanu, care circulă acumă de vreo câțiva ani în românește.

Erotocrit a fost tradus în românește de două ori Gaster spune că „die rumänische Übersetzung wurde nach einer Prosaauflösung dieses Gedichtes hergestellt, jedoch nur die Erzählung ist in Prosa, die Dialoge und Briefe dagegen in Reimen”¹⁾

E o aserțiune cam nelămurită. Si în original și în traducerile românești, partea cea mai mare a poemei e în dialog, povestire fiind puțină. În original scrisori nu sănt de loc. Asemănarea dintre original și traducerile românești e prea mare decât să se fi putut face după o parafrazare în proză. Si apoi nu avem nici o știre din altă parte, că Erotocrit ar fi suferit în grecește și o prelucrare în proză.

În românește, Erotocritul lui Cornaro a fost tradus de două ori. O traducere, reprezentată prin B C b, a fost făcută de un Grec știitor de românește, Hristodor Ioanu din Trapezunt, precum ne-o mărturisește C.²⁾ Traducerea e scrisă în întregime în proză și a fost făcută după originalul în versuri al lui Cornaro, căci desfășurarea întregii acțiuni, afară de părțile, unde se încearcă localizări și cari sănt mai târzii, se ține prea fidel, chiar în amânuțe, de original, decât să se poată închipui un intermediar între original și traducător. În traducerea lui Hristodor nu ni s'a păstrat în forma ei primitivă, ci într'o formă prelucrată cu localizări. Asupra acestei prelucrări vom mai reveni. Traducătorul fiind grec, se explică puținele grecisme și reminiscențe clasice ce se mai găsesc încă, precum bună șfă: „în frunzile inimiei”³⁾ B f. 5 , 79^r; C p. 8, 115 și aiurea; „dumnezeii Olimbului“ B f. 98^r, 107^r; C p. 141, 155.⁴⁾

1) Gaster *Gesch.* p. 339.

2) Vezi p. 32.

3) Grecismul „frunzile inimiei” devine în ms Eminescu: „lespizile inimiei”. Vezi *Garter Chrest.* II, p. 179.

4) Fără ca „Olimpul” să fie amintit în Cornaro.

Cealaltă traducere, reprezentată prin **A M a**, a fost făcută deasemenea după originalul în versuri al lui Cornaro, de un Român, precum ne spune traducătorul însuși că această istorie a găsit-o scrisă în stihuri lungi, tipărite în grecește, și că el a vrut să o tălmăcească în limba lui.¹⁾ Traducerea e scrisă, partea cea mai mare, în proză și numai părți mai mici, de obicei părțile cu un fond pronunțat liric și scrisorile, sănt în versuri felurite.

Dar și în afară de mărturiile traducătorilor însuși, Erotocritul românesc, aşa precum ni s'a păstrat în manuscrisele ce le avem, arată că avem a face cu două traduceri deosebite. Căci versiunea **A M a**, deși e cea mai apropiată de original, totuși în unele locuri diferă. Și tocmai în aceste locuri versiunea **B C b**, cu toate că se depărtează cel mai mult de original, fiind un început de prelucrare, redă întocmai originalul. Astfel bună oră în locul, unde Haridimos își omoară din neștiință nevasta, în original și în **B C b**, cari redau toate amănuntele originalului, Haridimos merge împreună cu soția sa la vânătoare, adoorne la marginea unui izvor, nevastă-sa se furișeașă și se ascunde în niște tușe punându-se la pândă, ca să vadă, dacă nu o înseală soțul cu o fată de păstor din partea locului. Haridimos visează că o fără îl sfășie, se trezește, ia arcul și văzând mișcându-se ceva, dă cu două săgeți, crezând că e o fără, și astfel își omoară soția²⁾ În **A M a**, toată povestea e redată mult mai pe scurt; fără toate amănuntele. Haridimos pleacă singur la vânătoare. Nevastă-sa se ia pe urma lui în caretă, lasă caretă într'un loc ascuns de lângă stâna cu fata de păstor și se ascunde într'un crâng din apropiere. Deodată vede pe Haridim venind dela vânat, și se pare că nu e ascunsă și ascunzându-se mai bine, tufa se clatină ș. a. m. d.³⁾

Alt loc de felul acesta e cel în care se descrie începutul luptei între Haridimos și Spitholionda. Acesta îl învinovătește că tatăl lui i-a furat sabia, iar Haridimos spune că părintele său a luat sabia în luptă dreaptă de la tatăl lui Spitholionda. Și-ătunci: „La spusale Criticosului venî mărturie însuși ficolorul craiului de la

1) Vezi pag. 27.

2) B f. 24v–28r, C p. 35–40 și b f. 9r–10r.

3) A f. 64v–66v și a f. 10v–11r M p. 97–100.

Chipru care știă toată pricina, fiindcă la Chipru se întâmplase și-i spusăsă tată-său cum au cursu gâlceava și ce viteaz s'au arătat. Criticosul atunci. Așjderea mărturisiră și țoți ceilalți după auzite; precum spusăsă Criticosul.

Impăratul:

Căutând cătră Caramanitis zice: „N'aș fi vrut fătul meu“¹⁾ și. a. m. d. ²⁾

E interesant că în această versiune se adoagă amănuntul că lupta dintre părinții vitejilor ce se ceartă pentru sabie, s'ar fi petrecut în insula Cipru; și acest pasagiu chiar are în A M titlul deosebit de „Istorie“. Amănuntul acesta nu se află nicăi în original³⁾ nici în prelucrările lui Fotino și Pann⁴⁾ și nici B C nu-l au, ci redau întocmai și pe de-a întregul locul din original: „Dar într'aceste amestecături și mari vrăjbi alergă multimea de norod și de voinici, ca să vadă ce este pricina vrăjbii acestor doi voinici. și auzind pe Spithalion caramanlău ce vorbiă și ce strigă cu strășnicii în norod, auzează și luă seama și la vorbile lui Haridim și aşteptă și pre împăratul ca să vorbească și poate ca să auză și ceva să poruncească. Iar împăratul cu mare liniste s'au întorsu și cu neajunsă și nemărginită înțelepciune cu față cătră Caramanlăul și îi zice așa.

Împăratul zice cătră dânsii:

Eu nu socoteam că să auz astăzi⁴⁾ și. a. m. d.⁴⁾

De unde o fi luat A M a amănuntul că lupta dintre părinții lui Haridimos și Spitholionda a avut loc la Cipru sau cum de-a venit să spune aceasta, nu se poate ști.

In sfârșit încă un loc pe care traducătorul român îl traduce greșit, iar Histodor Ioanu îl dă corect. Sânt versurile:⁵⁾

Kράζουν - τὸ 'Ρῆγα 'ς μιὰ μερά, καὶ λέσιν - του μὲ γνῶσι,
Πῶς τὰ πενήντα νὰ χαθῇ, καὶ τό 'να νὰ γλυτώσῃ.

Va să zică, după biruirea lui Arist, Erotocrit fiind greu rănit, doctorii cercetându-l „cheamă pe împărat de-o parte și-i spun cu înțelepciune, că pe cincizăci de părți e să se piardă

1) A f. 69r M p. 107 și a f. 12r

2) Xanth. Erot. B vers. 913—920.

3) Fotino I, p. 203—204; Pann Erot. II, p. 60.

4) B f. 31v și C p. 46.

5) Xanth. Erot. E vers. 41—42.

și pe o parte numai să scape.“ Hristodor Ioanu a redat înțelesul corect, căci în B C se spune: „O mie este ca să moară și una să se școale,¹⁾ în vreme ce traducătorul român scrie: Prea puternice împărate, noi câte 50 săntem bucuroși să ne prăpădim, numai ca să câștige împărația ta și patria un giuvaer ca acesta. Dar avem prea puțină nădejde^{2).}

Afară de aceste deosebiri, Hristodor Ioanu pune în locul *Vlahilor* din original³⁾ pe *Unguri*⁴⁾, pe când traducătorul român îi păstrează pe *Vlahii* din Cornaro.⁵⁾ Mai face să amintim încă, că B C b împărțesc povestirea prin mulțime de titluri, ca bună oră: „Facem cuvânt pentru scularea lui Erotocrit din boală,⁶⁾ Venim pentru adunarea feciorilor de împărat și acelor de crai și a altor voini viteji,⁷⁾ Pildă cătră cei că iubesc aşisderea,⁸⁾ Purcedirea lui Erotocrit,⁹⁾ Aretusa zice cătră Frosina¹⁰⁾ și. a. m. d., pecând A M a, pun că și în original sau numai numele celui ce vorbește sau calificativul ca: *împăratul, soldații*, sau în sfârșit *poeticul*, traducerea lui *ποιητής*.

Traducătorul român, a cărui traducere ni s'a păstrat în mss A. M. a, trebuie să spunem că în general se ține destul de fidel de original. Pagini întregi sănăt traduse aproape cuvânt cu cuvânt.¹¹⁾ Totuși trebuie să subliniem cuvintele *în general*, căci fiind vorba de o povestire poetică desvoltată de multe ori prea pe larg, atât traducătorul cât și copiatorii n'au stat pe gânduri să redea mai pe scurt unele locuri ce li-se păreau prea amplificate, să introducă modificări, să-și adoagă reflexiile lor, să scoată cuvinte, ba chiar fraze întregi, dacă nu se stăngherează înțelesul. Astfel, de pildă, descrierea luptei dintre Haridim și Spitholionda e redată mai

1) B f. 113r, C p. 164.

2) A f. 190v și a f. 69

3) Xanth. *Erot.* Δ v. 851 urm.

4) B f. 10r, C p. 144.

5) A f. 159r, a f. 56v M p. 213.

6) B f. 10r, C p. 15.

7) B f. 10r, C p. 16.

8) B p. 87r, C p. 126.

9) B f. 91r, C p. 131.

10) B f. 94r, C p. 136.

11) Vezi bunăoară *Erot.* Δ v. 1–590 și A f. 137v–151v, a f. 43–52.

pe scurt decât în original.¹⁾ Câte odată sănt introduce chiar inovații, dacă se credea că aşa ar fi mai potrivit, Astfel, după terminarea luptelor de întrecere, la încoronarea lui Erotocrit, au loc și dialoguri între împărat și Erotocrit, dialoguri pe cari în original înzadar le-am căută.²⁾ Deasemnea și scrisorile lungi în versuri ce și le trimit Erotocrit și Aretusa, sănt o inovație a traducătorului român.³⁾

Traducerea e scrisă, precum am spus, partea cea mai mare, în proză, dar sănt părți mai mici și în versuri. Versurile redau de obiceiu locul respectiv din original.⁴⁾ Totuși uneori sănt inspirații de ale traducătorului, după situația dată din Erotocrit.⁵⁾

Versurile sănt slabe și cu reminiscențe din poezia populară ca

„Apoi mă duceam acasă
Cu inimă friptă arsă.“⁶⁾

Sau :

Ci ah, soare și tu lună,
Ascultă fă vreme bună,
Mij ocită să biruesc,
Ce doresc să izbândesc.“⁷⁾

Proza nu e lipsită de valoare literară și traducătorul izbutește să traducă de multe ori frumos, în icoane neașteptate și puternice.

Erot. A. versul v. 468 : μὴ γνῶθοντας, κινδύνῳ ἔρωτας ὄντε γελᾷ, μᾶς κρούει il face pe românește : „nu știe primejdia dragostei, că-i este urzeala dulce și bătătura amară.“⁸⁾

1) Vezi Erot. B v. 987—1238 și A f. 70r—73v, a f. 12v—13v Conf. și Erot. A v. 2111—2255 cu A f. 46v—29v; E v. 1—525 cI A f. 97r—101.v a f. 22v—24v.

2) Vezi Erot. B v. 2415—2458 și A f. 97r—95r, a f. 22r.

3) A f. 102r—108v, 112v—113v, 126v—129v, M p. 137—147, 175—178.

4) Conf. Erot. A v. 705—710 cu A f. 16r; A v. 893—940 cu A f. 20 A v. 1195—1200 cu A f. 26r; A v. 1233—1264 cu A f. 26v—27r; A v. 1394—1410 cu A f. 30 §. a.

5) Vezi de pildă A f. 33v—34r unde traducătorul adoage dela el versuri, precum și l-ea închipuit că Erotocrot trebuie să le fi scris sub portretul Aretusei. Mai vezi și A f. 37, 155v—156r; a f. 54v §. a.

6) A f. 107r.

7) A f. 161r, a f. 57v, M p. 217.

8) A f. 11r

B v. 1239—40: Μὰ ἡ-’Αρετοῦσα δὲ μπορεῖ νὰ κοιμηθῇ ὅπου πάει
ἀμ' ἐστρουφογυρίζουντον στό 'να κ' εἰς τ' ἀλλο πλάι.

e tradus: „Intr'o asemenea patimă se află și Aretusa, în vîîor de gânduri că nu închidea ochii toată noaptea.”¹⁾

B v. 179—180: 'Εκείνη ποὺ μὲ λάβωσε, κι-δποὺ πολλὰ μὲ κρίνει
ἡ- δμορφιά κ'ἡ λάψι τοι τοῦ-ἡλίου το' ἀχτίνες σφήνει

Traducerea românească întrece chiar frumusețea originalului. Căci în original „frumusețea ei întunecă până și razele soarelui”, în românește însă

„Frumusețea ce iubesc este a lumii rază,
Soarele din lumița ei luând, luminează.”²⁾

In sfărșit să mai dăm încă un exemplu:

B v. 531—532: Τὴ λαμπτράδα τοὶ φωτιᾶς ὠρέχτηκα κ' ἐθώρου,
κ' ἐσίμωσα κ' ἔκάρχα, νὰ φεύγω δὲν ἐμπόρου.

„Din scrisa norocului
lubii para focului,
Care măcar că m'au ars,
Dar tot hu pociu săo las.
Vâz răpunere de cap
Să nici pociu niți voi să scap.”³⁾

Aceste puține pilde arată că traducătorul nu era lipsit de orice șansă literară.

Limba din povestire e cea din epoca fanarioșilor, împreună cu multe neologisme grecești din acea vreme.⁴⁾

III. Prelucrările românești ale Erotocritului lui Cornaro.

a) Prelucrarea din B C b.

Schimbări și localizări. MSS B C b ne dau un Erotocrit românesc modificat. Modificările acestea sănt de obiceiu localizări. zări mai mult sau mai puțin pronunțate.

Astfel, Erotocrit și Aretusa cresc de copii mici la un loc în

1) A f. 63v. M p. 114—115.

2) A f. 55v.

3) A f. 64^r.

4) A f. 142^r M p. 186 : *parigorisească*; f. 159^v: *paraclinis*; f. 123^r.
ploroforist; f. 9^v *epihirisească*; §. a.

Ilustrație din Ms. M. al NOULUI EROTOCRIT.

Dacoromania I

harem, învățând la același dascăl. Când Erotocrit ajunge voinic, împăratul îl scoate din harem. Deprins fiind să stea de vorbă cu Aretusa, cearcă într'o zi să intre în harem, dar e opriț. Întorcându-se acasă „căzù la voe rea și la grele și mari gânduri, că s'au nebunit de dragostea Aretusei.“ Silințele sale de a se întâlni cu ea fiind zadarnice, își face, de mânăgâiere, în grădină, în mijlocul unui havuz, un chioșc frumos și „așa în toate zilele mergeă și se pedepsează în chioșc singur, făcând stihuri de dragoste Aretusei.“ Acolo a zugrăvit și chipul Aretusei ca și când ar fi fost aevea, deși nu știa meșteșugul zugrăviei. Nîmică însă nu-i ajută, căci focul dragostei îl arde grozav. Iubirea-i țăinuită însă nimărui nu o spunează de frica împăratului și a tatălui său.

Ca la doi ani după aceea și-a făcut un prieten, tot fecior de boier, cu numele Polidor. I se destăinueste, dar nici mânăgâierile și sfaturile acestuia nu-i ajută mult. După câțiva timp îl chiamă să meargă împreună, la 3 ceasuri de noapte, să cânte sub seraiul împăratesc. Cântă din gură și din tambur. Aretusa ascultă cu însuflețire.

După mai multe seri, împăratul auzind și el, a chemat zapciii curții și i-a întrebat: „Supt săraiurile mele, cârmă este, de nu pot să mă odihnesc de cântările bețivilor?“ Un căpitan cu 8 străjeri sănă trimiși să prindă pe cântăreți. Cei trimiși încearcă dintr'odată să puie mâna pe ei cu puterea, dar Erotocrit și cu prietenul său tăie pe trei, pe doi și rănește, iar trei scapă teferi. Aceștia raportează împăratului cele întâmplate. Se întăresc pazele. Erotocrit trimită la curte pe Polidor, ca să vadă ce se vorbește. De teamă să nu fie descoperit, ascultă de sfatul prietenei lui său și pleacă la moșie. Cheile dela chioșc le lasă la maică-sa, cu jurământ că nu le va da nimărui.

După trei luni, Pezostrat, tatăl lui Erotocrit, se îmbolnăvește de moarte. Sănă trimiși „călărași din moșie în moșie, să găsească pe Erotocrit, că moare taică-său iar păr a-l găsi călărașii pe Erotocrit, pentrucă nu știau în ce parte de loc se află, și păr a venit călărașii cu Erotocrit, s'au însănătoșat Pezostrat taică-său.“¹⁾ *Și a venit împăratul Aretusa să here-*

1) Până aici e reproducă și versiunea asemănătoare, dar mult mai prescurtată, din ms Eminescu, de Gaster, Chrest. II, p. 178—179.

tesească pe Pezostrat, ca s'a făcut bine leșind la plimbare în grădina, Aretusa zărește chioșcul din mijlocul iazului și, la dorința ei, maica lui Erotocrit, neavând încotro, îi dă cheile de la chioșc Aretusa pricpând stihurile de pe pereți, se face că are nevoie de odihnă, trimițând astfel roabele afară și rămâind numai cu Frosina, dadăca ei țălitându-se la zugrăvelile de pe pereți, zărește o cheie de argint Cu ea deschide un dulap, în care a găsit „niște tetraji“ cu stihuri scrise de Erotocrit despre dragostea ei, iar în fundul dulapului zărește un cuiu de argint și pe cuiu o cheie de aur Cu ea a deschis un „sanducel de aur bătut cu rubinuri și cu smaragduri și cu diamanturi și cu rânduri de mărgăritare“ În el, într-o mușama învelită, află chipul ei zugrăvit de Erotocrit Văzând ea toate acestea, „s'a aprins înima ei, ca un foc iute ce arde, cu dragoste cătră Erotocrit și dîntr'acel ceas, zi bună, păr la împreunarea lor, n'a mai văzut“¹⁾

Astfel aproape întreg cântul întâiu din Erotocritul lui Cornaro e localizat și redat mult mai pe scurt Ospățul dat de împăratul Iraclii spre a descoperi pe cântărești e scos afară, iar convorbirile dintre Erotocrit și Polidor, dintre Aretusa și Frosina sănătate suprimate cu totul, parte date pe scurt de tot

Nunta dela sfârșit e descrisă ca o nuntă românească, cu masă mare și multă veselie, „care nuntă era nespusă, și a ținut nuntă cincizaci de zile, făcând și mare dunalma“²⁾ De asemenea, când Erotocrit s'a dat pe față, „a poruncit împăratul să se facă dunalma pentru venirea lui Erotocrit patruzeci de zile și au aruncat la vreo cinci mii de tunuri“³⁾ Iar când Erotocrit se luptă cu potrivnicii, mai ales cu Arist, îi aruncă în sus de trei stânjeni, de intră cu capul în pământ, când cad în jos, în tocmai ca în luptele lui Făt frumos cu zmeii din povestile noastre

Adăogiri Pe lângă localizări, versiunea Erotocritului românesc din **B C b** cuprinde și adăogiri noi Astfel Erotocrit se întoarce acasă, după biruința dela „ipodromie“, cu un alăiu aproape

1) **B f 7r, C p 10**

2) **B f 125r C p 181**

3) **B f 126r, C p 183**

domnesc, a cărui descriere lipsește în original. Nou e și alaiul cu care e dus Erotocrit leșinat și rănit, la curtea împărătească, după biruința câştigată asupra lui Arist. „Și îndată au gătit alaiu mare împărătesc întru carele alaiu eră o mie de mii de ostași îmbrăcați cu haine verzi și roșii, care închipuiă mare bucurie, eră și o sutăcincizăci de mii de căpitanii, și cu săbiile scoase, și eră și nouăzeci de mii de maiori și toți cu straiele vinete, iarăsi cu săbiile scoase... iar înaintea caretii eră toți sfetnicii cu coroane împărătești în cap... au ieșit înaintea alaiului toți preoții dumnașăilor, cari țineau în mâinile lor afumători, asișderea preoții cei mai tineri aveau în mâinile lor făclii aurite, și voinicii cântau cu versuri ca de înger... iar preoți erau ca la zece mii.”¹⁾ Împăratul de bucuria biruinții a dăruit fiecărui preot câte zece galbeni. Și astfel l-au dus pe Erotocrit la curtea împărătească.

Un exemplu instructiv cum Erotocritul românesc eră modificat mereu prin adăogiri de la copist la copist, ne oferă ms C. Copistul copiind aceiași versiune ca în B b, află de bine la un loc, potrivit să facă un adaos pe care îl și pune în paranteză. După-ce adecă Erotocrit bagă spaima în Unguri, Vladisrat ține sfat cu boierii și voievozii săi și dă poruncă să se aducă un prițonier, de la care să se poată află cine e acel arap (care e Erotocrit), căci poate îl vor putea îndemnă să nu se lupte sau poate vor izbuti să-l atragă de partea lor, prin daruri „ori că l-am face vreun voievod într-o țară care a cere el din celea ce sănt supă stăpânirea noastră... Și aşa, după două zile s-a prins omu și au luat limbă dela el, cumcă nu știe de unde vine și unde se duce” și nici cine este.²⁾ Și astfel abia se hotărăște să se dea luptă desdemineață, înainte de ce vine Erotocrit pe câmpul de luptă.

Valoarea literară a prelucrării B C b. Povestirea din mss B C b e numai în proza și e superioară celei din mss A M a. Versurile monotone sănt scoase cu totul, dialoagele lungi și plăcitoare, plângătoare sau moralizătoare sănt date în rezumată scurte sau chiar suprimate. Aici nu

1) B f. 113 C p. 164—165; conf. și B f. 64, C p. 93.

2) C p. 146—147.

mai poate fi vorba de o traducere a Erotocritului, ci de o re-povestire și prelucrare a poemei. Povestirea devine astfel mai zglobie și mai vioaie și se citește ușor și cu plăceră. Iar limba e mult mai curată ca în A M a. Grecismele fanariote¹⁾ sănt aproape disperante față de numărul lor din A M a.

Autorul prelucrării B C b. Provine Erotocritul românesc, aşa precum nu s'a păstrat în mss **B C b**, chiar dela Hristodor Ioan din Trapezunt? Nu credem! El a făcut o traducere care cu siguranță că țineă seama mai mult de original decât prelucrarea. Si apoi schimbările au caracter prea local, decât să fie făcute de un Grec din Trapezunt. Povestirea prescurtată și modificată prin localizări provine dela unul din copiatorii de mai târziu, care trebuia să aibă și oarecare înclinații literare. Si acesta nu poate fi decât Vasile (Vârnav) ot Botosani pe care-l amintește ms **C**. Familia Vârnavilor a fost doară o familie de literati.²⁾

b) Filerot și Antusa.

Sâmburele povestirii e luat din Erotocrit. Schimbările Erotocritului românesc nu s'au oprit la forma păstrată în **B C b**, ci au continuat. E mai presus de orice îndoială că scrierea populară, cu titlul *Filerot și Antusa*, care, în cele dintâi decenii ale veacului al 19-lea, a circulat mult în manuscrise, iar mai târziu a fost și tipărită, nu e decât o prelucrare schimbată și adăgitată a Erotocritului lui Cornaro.³⁾ Ca și Erotocrit, și Filerot, binevăzut și cinstiț pentru destoinicia și slujbele sale, la curtea împăratului Eladei *Periandros*, e iubit de fiica acestuia, cu numele *Antusa*. Aceasta nepuțând să-și ascundă patima ei, este cunoscută de una de însușitoarele ei, cu numele *Lucsandra*, care îndeplinește întocmai rolul Frosinei din Erotocrit. Si ea încearcă întâiu să o abată pe Antusa dela patima ei, prin fel de fel de sfaturi și îndemnuri. Văzând însă că totul e

1) **B** f. 94v, **C** p. 136: *pârataxis*, **B** f. 24r, **C** p. 34, b. f. 9r: *metahirisești*.

2) *Iorga XVIII*, vol. II, pag. 432 – 433, 432 nota 3, 439 nota 3 și 6. O spîñă genealogică a familiei Vârnav, în care se găsește căm spre sfârșitul veacului al 18-lea, un Vasile, vezi la D. Z. Furnică, *Din istoria Comerçului la Rom. București, 1908*, pag. XIII–XIV.

3) Vezi și Gaster, *Lit. pop.* pag. 129–131.

zădarnic, se schimbă în sfătuitoarea și păstrătoarea tainelor ei. Filerot, încurajat prin biruințele câștigate asupra dușmanilor împăratiei, cari de astădată sănt Perșii, iar nu Vlahii sau Ungurii, și pus la cale de Antusa, întocmai ca și în Erotokrit, trimite pe prietenul său *Alexandru*, care e o figură stearsă a lui Polidor, la împăratul, ca să ceară în numele său mâna Antusei. Împăratul necăjit foc de această îndrăzneală a lui Filerot, îl trimită în surghiun, iar pe Antusa hotărăște s'o mărite în grabă după feciorul împăratului din Atena. Antusa împotrívindu-se, iar împăratul auzind că ea iubește pe Filerot, poruncește s'o ducă și pe ea în surghiun la o capiște elinească ce era într'o pustietate, iar pe împăratul Atenei îl roagă să aibă adăstare, de oarece Antusa ar fi bolnavă.

În timpul acesta, toți împărații ai căror feciori fuseseră la un *zaifet* dat de Periandros, îi ceră încuscrirea. Periandros se hotărăște de astădată pentru feciorul împăratului din Macedonia, fiind el mai puternic. Ceilalți prind mânie asupra împăratului Eladei și pornesc cu războiu asupra lui.¹⁾ Se ia hotărîrea, ca să se lupte numai câte un viteaz din partea fiecărei împărații. Împăratul Eladei dă veste în toate părțile întrebând că cine s'ar prinde să se lupte pentru împăratia lui. Vestea a ajuns până la Filerot care se află tocmai în *India*. Fiindu-i milă de patria sa, pornește spre Elada. Mai întâi însă se schimbă în arap, spălându-se cu o apă ce-o luase dintr'un izvor fermecat. Drept răsplată pentru biruința ce-o făgăduește împăratului, necunoscutul arap cere să-i dea de soție pe Antusa. Încă înainte de luptă, se face logodna. La schimbul inelelor, împăratul se minunează de inelul dat de Filerot, „și făcând perierghie inelului, fiind foarte zarif, văzut marca cu numele lui Filerot.“²⁾ Întrebat de-

¹⁾ *La fel, feciorii de împărați jigniți de a nu fi primuți gineri, se pornesc eu războiu și în basmul românesc „Făt frumos cu părul de aur“.* Vezi P. Ispirescu: *Legende sau Basmele Românilor*, ed. nouă ilustr., Minerva, Bucur, 1908, vol. I, pag. 240. Tot așa și pag. 203 din același volum se aseamănă cu F pag. 4. De altfel credem a fi observat la Ispirescu și unele întorsături de frază pe care pare a le fi luat din Filerot și Antusa (conf. Isp., vol. I, pag. 190 cu F pag. 29), ceea ce se prea poate, deoarece ms F a fost în posesinea lui P. Ispirescu. Vezi Bianu Cat., vol. I, p. 439.

²⁾ F pag. 207.

unde-l are, spune că de la Filerot, pe care l-au mâncat fiarele Jalea Antusei e foarte mare, iar Luсsandra o mângâie.

În ziua hotărîtă pentru luptă vin toți feciorii de împărați, cu mare alaiu, îmbrăcați și împodobiți ca și vitejii cari iau parte la γύλοστρα din Erotocritul lui Cornaro. Întâi vine alaiul feciorului de împărat din Atena. Această a fost logodit cu o fată bogată de boier. Umblând însă și după Antusa, le pierde pe amândouă. Această pățanie a lui e închipuită printre o zugrăveală pe coroana lui. E un câmp frumos cu o floare și două albini. Albina nu vrea să meargă la floarea de lângă ea, ci aşteaptă să treacă fortuna de lângă floarea cea mai frumoasă, de la celalt capăt al câmpului. Dar floarea de lângă dânsa se vestejește de prea multă arsură a soarelui, iar cea de la marginea câmpului se frânge de ploaie și albina rămâne pagubașă de amândouă.¹⁾

După aceea vine alaiul lui *Emilian*, feciorul împăratului Traciei. Aceasta foarte se planisise la nevasta unui boier, *Fevronie*. Si ea cu mult meșteșug îl înșelă pe amândoi. Plecând ei amândoi odată la vânătoare cu împăratul, nevasta lui Fevronie „vrând a face și celui dintâiul al ei ibovnic odată voia cu tot şertul“, îl chemă la ea. Emilian însă de dorul iubitei sale, furioșându-se de la vânătoare, o prinde, și de atunci umblă numai cernit și numai vrea să știe de dragoste muierească, știind că e amăgitoare²⁾. Si astfel vin și ceilalți feciori de împărat, și anume feciorul împăratului de la Crit, Sparta, Italia, Corint, pe care-l chiamă *Lisimach*, și în sfârșit *Evghenie*, feciorul împăratului din Macedonia, fiecare cu povestea și zugrăveala sa, cari sănt plăsmuite după zugrăvelile și poveștile vitejilor din cântul al 2-lea al Erotocritului.

La urmă apare Filerot; el e îmbrăcat în haine albe, spre a arăta că negreața ce-o are e numai pe de-asupra și nu din fire. În fața coifului își zugrăvise și el istoria sa într'acest chip: În jurul unui foc stătează un șarpe mare. În gură țineă o pasăre de-o aripă. Pe de-asupra focului zbură altă pasăre. De

1) F p. 214.

2) F pag. 215. E vădit că povestea lui Emilian a fost plăsmuită după pățania lui Haridimos din Erotocrit.

fum însă cea de jos nu o putea vedea. Iar sub zugrăveală erau stihurile:

„Cu tovarăș am venit, vrând să ne'ncălzim la foc,
Dar șarpele au simțit și ne-au apucat pe loc.
Tovarășul au scăpat Dar eu tot mă chinuesc,
Dar cu o aripă mă lupt și gândesc să biruesc.“¹⁾

Într'o zi Filerot învinge pe patru viteji, iar a doua zi pe celalți patru. Se face nuntă. Împăratul îl întreabă cine e. Filerot spune o poveste asemănătoare cu povestea lui, apoi scoate „din săn o sticlă cu apă de cea albă, se spală pe obraz și se face albu ca și întâiu, încât îl cunoșcă și împăratul și toți ceilalți, că cu adevărat el este Filerot“²⁾.

Rezumatul acesta arată până la evidență că în Filerot și Antusa, sâmburele povestirii a fost luat din *Erotocritul lui Cor-naro*. Chiar și numele eroilor *Filerot și Antusa* e format după *Erotocrit și Aretusa*. Precum *Aretusa* e cea cu virtute, astfel și *Antusa* e cea ca o floare înflorită și precum *Erotocrit* e cel pus la încercare de zeul iubirii, tot aşa și *Filerot* e cel ce iubește pe zeul iubirii.

Motivele luate din *Erotocrit* au fost apoi re-petate și amplificate. Astfel în Filerot și Antusa ale motivelor luate din *Erotocrit*. dușmanii năvălesc de două ori asupra Eladei. Filerot având oaste puțină, ca să-i doboare, întrebuițează felurite stratageme pe cari autorul cu siguranță le-a luat din vreo scriere populară. El știe că lovitura întâia trebuie să facă bine, căci după aceea li se moaie dușmanilor „hărțul cel falnic și semieșu și ai noștri dobândesc îndrăzneală.³⁾ De aceea împarte oastea în patru părți, dând poruncă numai uneia să se bată, iar celealte să intervie din ascunzișul lor numai când le va face semn. „Peste puține zile văzură pe Persi ca o negură viind asupra lor, asemănându-se întocmai lăcustelor, că numai cu aburii cailor putea să fi înecat pe bieții Elini.“⁴⁾ Filerot însă având, aşa zicând, rezerve mereu

¹⁾ F p. 227.

²⁾ F pag. 249. Rezumatul dat până aci cuprinde mai ales paginile 120–250 din F.

³⁾ F p. 113.

⁴⁾ F p. 114.

proaspete, și bîrue. Când se face catagrafia celor căzuți, sănt din Perși 25.000 morți, 8000 răniți, 3000 luați robî, iar din Elini 250 morți, 200 răniți. La a doua luptă, Filerqt face gropi acoperite și, amăgindu-i pe Perși în locurile cu gropi, iarăși îi învinge. Iar a treia oară îmbracă o parte din oastea sa în port strein și Perșii crezând că sănt ajutoare noi, o rup la fugă.

Deasemenea și în lupte de întrecere, Filerot se luptă în două râuduri. Înainte de luptă ce-am văzut că a avut-o cu pețitorii Antusei, a mai susținut una cu un viteaz strășnic, numit Carol. Impăratul adeca săvârșind pe Flierot atât de destoinic în „dregătoria cămărașiei cei mari”,¹⁾ a vrut să-l încerce, dacă și la luptă e tot așa de destoinic. De aceea poruncește lui Leonat, mai marele oștirilor, să-i aducă vre-o 20 de voinici, cu cari să se lupte Filerot. Autorul ține să-și arete cunoștiințele sale, când ne spune numele tuturor acestor voinici cari sănt: Cimon, Diodor, Comod, Petian, Lefstimaia, Casandros, Lisimah, Nicanor, Ilionim, Selefc, Filip, Carol, Lionor, Arrestofor, Prohor, Prov, Alexandru, Tindar, Priscu și Lichin.²⁾ Filerot bîruește pe doi, apoi rănește de moartă pe Carol care, fiind cel mai tare, se oferă să se lupte în numele tuturora și care în laudele sale îngâmfate e un al doilea Spitholionda Caramanlău din Erotocrit.

Prelucrătorul nu se mulțumește însă numai cu Adăogiri. ceea ce-a aflat în Erotocrit, ci adaoge și elemente noi în povestirea sa. Nașterea Antusei e povestită supt influența Alexandriei, căci pe împărăteasa, pe care o chiamă *Eftalia* de astă dată, o dobândește nu numai în urma rugăciunilor ce le făcea «la o căpiște elinească, unde erau doi idoli ai dumnezeilor Apolon și Amon»,³⁾ ci și prin intervenția travestită a unuia din preoții acestor dumnezei.

Lucsandra când dă Antusei povește cum să se poarte, ca nimeni să nu-i cunoască dragostea, și însără mai multe povești cari par că-s scoase dintr-o carte de bună cuviință. Astfel la punctul al 4-lea îi spune: „Cătră toți ai casei arătă-te cu dra-

¹⁾ F p. 14.

²⁾ F p. 15–16

³⁾ F p. 5.

**Ilustrație din Ms. A. al NOULUI EROTOCRIT.
(Autoportretul Logofătului Petrache)**

Dacoromania I.

goste, iar nu o deosebi mai mult cătră cel de care ai interes, nici vorbi cu acela mai des, nici în șoaptă la ureche, când sănt și ceilalți față, ci pre toți ca unul să-i aibi, când vor fi toți la un loc, — iar când te afli cu cel ceteți știe taina; atunci vorbește fără sfială, — pentrucă de vei arătă dragoste mai multă înaintea tuturora numai unuia și cu acela vei vorbi mai des sau îi vei spune cevași prin taină, toți ceilalți intră în bănuială¹⁾.

Adaosul cel mai mare e însă povestea originei lui Filerot și a aventurilor lui Filerot e fiul lui *Agathon* din Thiva, care s'a distins în slujba lui Periandros. După moartea lui Agathon, Periandros scrie voievodului din Thiva, *Antipatros*, să-i trimeată pe careva din urmașii lui Agathon. Acesta însă a lăsat în urmă-i numai un singur fecior care de zece ani urmează la Athena învățărurile celor mai vestiți dascăli. Astfel ajunge Filerot la curtea lui Periandros.

Câțiva timp după biruința câștigată de Filerot asupra lui Carol, împăratul face o vânătoare mare. Filerot se ia după o ciută și se rătăcește, ajungând pe vârful unui munte. Acolo găsește o colibă cu o mătușă bătrână înlăuntru. Aceasta îi spune: „Voinice, cum ai cutezat de ai venit în vârful acestui munte și nu ți-au fost frică, căci sănt cincizăci de ani, de când locuiesc singură într'această colibă; și om n'am văzut până acum decât pe tine. Ci ia de te du de aici, că eu sănt închinată unui smău foarte puternic din pântecele maicii mele și de va veni și te va găsi aicia, piei și tu și eu²⁾.“²⁾

Îndreptat de mătușă din colibă, ajunge la malul mării, unde niște corăbieri din China, îl iau în corabie. După o furtună și naufragiu, scapă pe-o bucată de lemn la țărm.. Mergând mai departe, ajunge la un foisor, minune de frumos, dar fermecat, de al lui Solomon. Căci de-o dată începe a vui și a țipă și a ieși fum, iar el cade mort la pământ. Când se trezește, e în vârful unui munte. Temându-se să nu-și fi schimbat și chipul «după multe asemenea întâmplări ce au găsit în cărți scrise³⁾.³⁾

¹⁾ Vezi F p. 161—163.

²⁾ F p. 54—55. Motiv luat de prin povesti.

³⁾ F p. 57.

se uită într'o fântână și se vede arap; cu cât se spală, cu atât negreața lucește mai tare. Un cioban îl scoate la Atena, unde se prinde slugă la un negustor.

În Elada, împăratul îl caută în zădar, iar Antusa, de dorul lui Filerot, se îmbolnăvește de moarte, încât împăratul o lasă «în mila marilor dumnezăi». ¹⁾ Filerot, auzind despre boala Antusei și bănuind adevărata ei pricina, vine la Elada. După ce scapă din temniță, unde fusese aruncat de străjeri, se introduce la curtea împăratească drept doctor. Împăratul îl duce la Antusa și-i făgăduiește orice, numai să facă bine. Iar Filerot îi spune, mai întâi «să-mi dea mâna Măria Sa domnița, ca să văz vâna cum âmplă, și apoi voi arăta împărației tale părerea mea în adevăr.» ²⁾ Și aşa «Filerot luând voe dela împăratul, se sculă și merse lângă Antusa pe care apucându-o de mâna, prea puțin o ținu, că i se înmuiase tot trupul, învrednicindu-se la un lucru care în altă vreme prea cu anevoie l-ar fi dobândit.» ³⁾ Făcându-i cunoscut că Filerot trăește și e prin apropiere, Antusa în 40 de zile e pe deplin sănătoasă. Iar Filerot necăjît pleacă mai departe, spre a-și găsi leacul, ca să scape de negreața-i blâstămată. Căci rămânând în Elada, «mă aseamăn cu un om flămând, când are feluri de bucate bune înaintea lui și durându-l gura, nu poate să mânânce, sau că un oibă fără vederi care intră într'o grădină împodobită cu feluri de pomi și flori frumoase, dar nu le vede, ci alții spuindu-i, el se întristează. Mai bine să iau lumea în cap, să mă duc, unde mă vor duce ochii. Să umblu din loc în loc și din țară în țară, până yoiu găsi un leac, ca să mă albesc Trebuie să găsesc vre-o buruiană sau apă pe la atâtea academii ce voiu întâlni prin locuri străine, să-mi cureauze negreală și upului, să mă fac albu ca întâi. Și atunci lesne mă voiu întoarce aici, fie din cel mai depărtat loc.» ⁴⁾ Ajungând în țara Perșilor, se înscrie între ostași și ajunge hiliarh. Pornind Perșii războiu asupra Elinilor, oastea tăbărăște odată într'un loc, în apropierea căruia i se pare lui Filerot că se află

1) F. p. 64.

2) F. p. 76.

3) F. p. 77. Asemănarea cu Erot. Γ v. 679–686, 1483 1498 e vădită.

4) F. p. 101–102.

munți cei fermecați, unde a fost înnegrit. Cercetând locul, dă peste două fântâni clocotitoare. Vâră degetul în una. Se frige, dar se înălbește. Vâră în celaltă. Apa e rece dar și înnegrește. Luând două vase cu apă de aceasta fermecată și doi soldați, supt pretext că merge în școadă, trece în tabăra Elinilor și, luând conducerea oștilor, bate pe Perși.

Caracteristica eroilor. Autorul istoriei lui Filerot și a Antusei nu s'a mulțumit numai cu modificările și adosurile arătate, ci a schimbat și caracterizarea eroilor principali.

E drept că și în *Erotocrit* ἥτονε πρώτη ἡ Ἀρετή, πάσχειν τὰ λέγη καὶ τρόπο πλιά μορφύτερο καὶ ταχτικὸ γυρεύγει¹⁾, în istoria lui Filerot însă Antusa e prea îndrăzneață în asemănarea cu prototipul ei. Ea „ochii dela dânsul nu-i luă, că doar se va uită și asupra ei, să-i arete vreun semn. Filerot însă fiind și din fire rușinat, alta, neavând și nici o știre din cele ce ea gândează, sta cu capul plecat în jos, neuitându-se nu numai la dânsa, ci nici la împăratul, până când își sprăvea treaba și ieșea afară.“²⁾ Ca să-i dea de cunoșcut dragostea ei, Aretusa se face a scăpă un măr și, când Filerot îl ridică, ea îl strângă de mâna. Filerot e nu numai timid în ce privește iubirea Antusei, ci și prevăzător. El îi arată că dragostea lor nu poate aduce decât numai nenorocire pentru amândoi și de aceea

„Decât în urmă căre
Mai bine acumă ferire.“³⁾

Antusa însă știe cum să-l încurajeze, căutându-l chiar în chioșcul lui, unde aflându-l dormind, îi face imputări în mai multe scrisori că e un somnoroas.

Valoarea literară Analiza sumară ce-am făcut-o, a arătat, că „Istoria lui Filerot și a Antusei“ e o compilație în care cuprinsul principal îl formează partea luată din *Erotocritul lui Cornaro*. Această compilație nu e făcută întotdeauna în chipul cel mai șic. Stângăcii și naivități nu lipsesc. Adosurile și schimbările numeroase precum și amplificarea și repetarea acelorași motive fac ca desvoltarea acțiunii să fie în-

1) *Erot.*, Γ v. 601—602. Adeca: *Aretusa a fost cea dintâi care a început să vorbească într'un chip foarte frumos și cu viințios,*

2) F. p. 31.

3) F. p. 43.

curcată și oarecum greu de urmărit, revenindu-se de multe ori la același loc. Povestirea e scrisă, ca și în Erotocritul românesc din mss A M a, în proză și în versuri. Proza cuprinde partea covârșitoare narrativă, versurile fiind rezervate pentru partea literară poetică. Iar dacă o întâlnim, e o reminiscență din poezia populară sau un loc comun, ca invocarea naturei, asemănarea cu soarta turturalei, ce-și pierde soțul¹⁾ și. a. Proza e superioară versurilor și autorul lui Filerot dă câte odată dovadă de multă îndâmnanare. Emoția Antusei de pildă, când aude dela împăratul că Filerot, pe care-l credeă mort, trăește, e prinsă cu măiestrie: „Antusa auzind aceasta dela tatăl său, de bucurie mare i se pără²⁾ că atunci s-au născut în lume. și nu știa de ce să se apuce și ce să facă, că ieșea afară, apoi iar intră în casă, ședeă câte puțin jos, apoi iară se ridică și se plimbă și iar ședeă și iar se mai sculă Sta în vorbă cu câte cineva, una începea să spue, alta isprăvea; în scurt, în tocmai ca o ieșită din minte, petrecu într'aceea zi. Iar noaptea nici cum nu închise ochii până în ziuă, nefurându-i-se gândurile de la Filerot. De zăreă pe câte cineva din boierii palatului, tot Filerot i-se parea că este. și de-o dată sta în loc cu fața obrazului schimbătă, încât și slujnicile o pricepură, dar nu știau ce-i este bucuria.”³⁾

Limba mai are încă puține grecisme fanariote ca: parigorisi⁴⁾, pliroforisi⁵⁾, metahirisi⁶⁾, ipolipsis⁷⁾, prohorisesc⁸⁾, distihie⁹⁾, pe lângă cari încep a se furișă acumă și neologisme ca amurezați¹⁰⁾, bagatelă¹¹⁾, și. a.

Cine o fi fost autorul istoriei lui Filerot și a Antusei, nu avem nici o indicație, atâtă puteam vedea din povestirea lui că

1) F. p. 190—192.

2) In F: miră.

3) F p. 118—119.

4) F p. 21.

5) F p. 52, 94.

6) F p. 81, 101

7) F p. 165

8) F p. 103

9) F p. 104

10) F p. 249

11) F p. 204.

a fost un harnic cititor al cărților populare și un bun cunoșător al Alexandriei

**Manuscrisele
Istoriei lui Filerot și a Antusei Ms F
din 1837**

Istoria lui Filerot și a Antusei în forma pe care am analizat-o mai sus se păztrează în ms F din anul 1837¹⁾. Manuscrisul cuprinde mai întâi o introducere asupra puterii amorului și apoi povestirea începe astfel „Pe vremea Elinilor era un împărat la Elada, anume Periandios, foarte

tare și puternic, încât prin tot ținutul și locul și pe la toate celelalte împăratii se dusese vestea. Și fieșteca și se temea de dânsul. Acesta neavând nici o supărare despre nici o altă împăratie, petrecea o viață foarte liniștită și fără griji, bucurându-se de norocirea împăratiei sale. Dar pe lângă bucurie hrănea întru sine și o nemărginită înțîrstare pentru nerodire de fiu, căci împăratesa era stearpă și nu făcea copii“²⁾. Iar sfârșitul povestirii e următorul „Deci toți de obicei bucurându-se și înveselindu-se, se prelungi desfășarea nunții două săptămâni în ospături și jocuri și luminări, pe toate ulițele. Apoi rămaseră tinerii locuind împreună și dezmirându-se ca niște patimași din copilarie. Iar eu privindu-i de departe și răvnind la petrecerea vieții lor cei de cătră toți amurezați vrednică de laudă, m'am indemnănat de am scris istoria vieții lor.

Dar cel cu umilință pe cel cititor, găsind vreo greșală întru alcătuirea cuvintelor acestei istorii, de va fi patimaș, să o treacă cu vederea și să-mi dea iertăciune, pentru că un patimaș nu poate cunoaște greșalele unei acestei istorii, ca unul ce în această grădină desfășându-se și printrînsa primblându-se, poate să vază mărăcini, ci se va fi prîpăsit lângă flori. Iar de nu va fi patimaș, să nu mă ocărască că mă supăr Sfârșit“

Un fragment din Istoria lui Filerot și a Antusei să
Ms f ne-
dațat păstrat și în ms f, nedatat, având titlul „Istoria lui
Filerot, partea adoua, tomul al 2-lea³⁾. După scri-
soare, f e mai nou ca F Fragmentul începe cu „Iar după ce
trecu vreme la mijloc și de Filerot nici o știre nu avea“ și sfâr-

1) Descrierea mai amănunțită a lui F în Bianu, Cat vol I, pag, 439

2) F p 4,

3) Vezi Bianu Cat vol II pag 336

șește cu „iată îți arăt prinț'aceste ponturi cum să urmezi, ca să nu greșești: A) Când“ și răspunde paginilor 133—161 din F, având aceeași redacțiune. Totuși f nu e copiat după F, deoarece pe pagina unde începează, are însemnarea „până la față 189“, adecă a copiat dintr'un ms până la acea pagină, ceea ce nu se potrivește cu F. Ms f cuprinde din istoria lui Filerot și a Antusei partea unde Lucsandra descopere iubirea Antusei, precum și sfaturile și indemnurile ei, de a se lăsă de această iubire.

Atât de F f, se mai găsește în colecția de mss Alte manuscrise a d-lui M. Gaster în Londra un ms nr 181 care conține Istoria lui Filerot și a Antusei.¹⁾ Manuscrisul este probabil din 1826.²⁾ Alte două manuscrise și anume unul de pe la 1819, în posesiunea lui G. Lahovari, iar celălalt în posesiunea lui Odobescu, le amintește tot Gaster, fără a spune însă precis, dacă conțin Erotocritul românesc sau Istoria lui Filerot și a Antusei.³⁾ Și H. Sihleanu a avut de la Boliac un codice miscelaneu din 1826 care, între altele, cuprindea și câteva poezii sub titlul „Noul Erotocrit“, fără text în proză.⁴⁾ Se vede că aceste poezii erau traducerea poezilor adăogate de Dionisie Fotino în al său „Νέος Ἐρωτόκριτος“, căci numai așa, titlul „Noul Erotocrit“ își poate avea explicarea sa. În sfârșit mai avem știre încă despre două mss ale lui Filerot și Antusa. Unul din 1810 se află în posesiunea unui domn Nae Stănescu,⁵⁾ iar celălalt, din 1813, a fost al lui Nicolaie Hagi Gavril Ciurcu din Brașov.⁶⁾

Edițiile Istoriei lui Filerot și a Antusei. Istoria lui Filerot și a Antusei a fost tipărită după manuscrisul lui Nae Stănescu, la 1857 în Brăila, de R. S. Câmpiniu. E aceeași redacțiune ca și în F. Modificările introduse de Câmpiniu, ceea ce însuși o mărturisește în prefață, sănt puține și fără nici un gust, iar forma ce-a dat-o povestirii, e o formă impossibilă. Un singur exemplu o va dovedi în de-ajuns. Antusa lui Câmpiniu se plângă împotriva sorții vitrege cu vorbe ca acestea :

„Ah destinație vrășmașă,
Spune-mi ce sănt eu culpașă,
Să-ți rămâiu îndatorată
A-ți slujă ca o servantă.“⁵⁾

Exemple de acestea, în versuri și în proză, se pot scoate din redacțiunea lui Câmpiniu cu duiumul.

1) Vezi Gaster *Gesch* p. 339.

2) Vezi Gaster *Lit. pop.* pag. 131.

3) Vezi Câmpiniu p. VI.

4) Vezi Filerot și Antușa, *Ciuzeu, Brașov*, 1900.

5) Câmpiniu pag. 8.

Câmpiniu a avut cunoștință de „Noul Erotocrit“ al lui Fotino sau Anton Pann, căci în prefață spune în același fel, că cele povestite nu sănt în măsuă a aveă vreo influență rea asupra tineretului, ci din potriva pot să-i servească cu pilde bune.¹⁾

La 1900 s'a tipărit, după manuscrisul din 1813 al lui Nicolae Hagi Gavril Ciurcu, în biblioteca populară a librăriei Ciurcu din Brașov, o cărtulie cuprinzând fragmente în versuri de la începutul Iсторiei lui Filerot și a Antusei, și anume până la rătăcirea lui Filerot cu prilejul vânătoarei împărătești, supt pretențioul titlu: „Infocata și nenorocita dragoste a lui Filerot și a Antusei, o povestire foarte frumoasă în versuri, păstrată din bătrâni.“ Fragmentele sănt amestecate întreolaltă, tipărite greșit și din ele nu se poate face nici o concluzie asupra manuscrisului, ce cuprins aveă.

Altă ediție a lui Filerot și Antusa, într-o formă prescurtată, a apărut la Buzău în 1878, scoasă iarăși dintr'un manuscris și prelucrată de Ecaterina Jantil.²⁾ Regref că această ediție n'am putut-o găsi nicăierea.

Manuscrisele destul de numeroase, precum și edițiile tipărite, arată că Istoria lui Filerot și a Antusei era o carte populară care se citea foarte mult.

VII. Noul Erotocrit al lui Dionisie Fotino.

Fotino parafrazează pe Cornaro Tot în România, Erotocritul lui Cornaro a avut parte și de-o prelucrare în grecește și anume în χαθαρεύουσα. E vorba de Νέος Ἐρωτόκριτος de Dionisie Fotino,³⁾ tipărit la Viena în 1818, în două volume⁴⁾, cu frumoase ilustrații, care au devenit apoii populare pentru înfățișarea eroilor din poema lui Cornaro⁵⁾

1) Conf. Câmpiniu p. V. cu Fotino, vol. I.p. δ' și Pann Erot. introducere
2) Vezi Gaster, Lit. pop. p. 129–130.

3) Despre viața și scrierile lui Dionisie Fotino, vezi Iorga, XVIII, vol II, pag. 104–106, XIX vol I, p. 125 și Iorga, Contribuții la Ist. lit rom. An. Acad. Rom. Tom. XXIX, Mem. Secț. Lit. (1906) pag. 1–8. De adăugat ar mai fi că s'a născut în Palea Patra în Pelopones (vezi Fotino p. η' unde semnează: Διονύσιος Φωτεινὸς ὁ ἐκ Παλαιῶν Πατρῶν τῆς ἐν Πελοποννησίῳ Ἀχαϊας) a fost un vestit cântăreț și a scris multe cărți de muzică bisericescă. Anton Pann, care a fost elevul lui Fotino, avea cea mai mare admirare pentru maestrul său, scrund despre el că „a făcut și alte versuri originale care-l vădesc că a fost un bun istoric, poet și ritor“. Vezi Ant. Pann: Basul teoretic și practic al muzicii bisericesti sau gramatica melodica, București, 1845, pag. XXV, XXVI, și XXVII, nota 1.

4) La începutul vodumului al 2-lea se dă lista prenumeranților, înșirați după rangurile slujbelor ce le aveau.

5) Xanth p. VI.

Fotino nu amintește nicăieri numele lui Cornaro, totuși în prelucrarea sa în ce privește cuprinsul poemei, se ține în tocmai de original, cel mult doară, dacă ici colo, câteva amănunte mai neînsemnate sănt trecute cu vederea. Astfel bună oră, Fotino nu aminteste că Erotocrit și Polidor purtau măști, când se duceau să cânte seara la palatul împăratesc¹⁾; sau nu spune dorința Aretusei, ca Erotocrit să iasă cel dia urmă la sorți, spre a nu mai lua parte la lupta de întrecere ce a rămas să se dea între cei trei biruitori, ca nu cumva să îse întâmple vreo nerorocire.²⁾

Fotino schimbă însă limba, înlocuind dialectul cretan cu limba literară neogreacă. Povestește apoi mult mai pe larg și intercalează o mulțime de cântece, încât numărul versurilor și așa destul de mare în Cornaro, la Fotino sporește în mod considerabil.

Introducerea și epilogul lui Cornaro, Fotino le suprimă, în schimb în introducerea în proză ce-o pune înainte, stăruie asupra pildelor celor bune ce se pot scoate din Erotocrit³⁾, iar în locul epilogului încheie cu felurite coruri, imitate destul de neiscusit după corurile din drăma antică.⁴⁾

Cornaro transpune poema sa în antichitatea clasică, nu paradează însă cu cunoștință clasice, precum o face Fotino care schimbă numele populare ale persoanelor în nume clasice și asemănează pe Erotocrit dintr'odată cu toți eroi clasici, ca Achil, Ercule, Odiseu, Perseu și alții,⁵⁾ ceea ce numai valoarea literară a pălării sale nu o sporește.

1) *Conf. Erot. A v. 617 cu Fotino v. I, p. 55, Pann Erot. I, p. 43.*

2) *Conf. Erot. B v. 2251—2262 cu Fotino, vol. I, p. 296, Pann Erot. II, p. 148. Mai face să amintim că Fotino, probabil indemnăt de patrioțism local, pune în locul lui Dracocardos, care e din Patra, patria lui Fotino, pe Dracomachos să fie prietenul sălbătecului caramanlău Spitholiondas. Conf. Erot. B v. 1028 și 1221 cu Eotno, v. I, p. 210—211 și 220, Pann Erot. II, p. 67.*

3) Vezi Fotino p. Ȣ-Ȣ, Pann Erot. Introducere.

4) Vezi Fotino, vol. II, p. 375—384 și Pann Erot. V, p. 103—110.

5) *Conf. Erot. B v. 1261—1266 1437—1352 cu Fotino vol. I, pag. 223, 227, Pann Erot. II, p. 79, 83 și Erot. A v. 1527—1550 cu Fotino, vol. I, p. 104, Pann Erot. I, p. 89, unde se spune că pictura Aretusei făcută de Erotocrit, de căsătorie Apelles,*

Lui Fotino îl s'au și făcut imputări grele pentru felul, cum a făcut prelucrarea sa.¹⁾ În adevăr, Fotino cu toate că Ant Pann îi dă certificatul de bun poet,²⁾ n'a avut scânteia divină a poeziei și a stricat efectul ce ni-l lasă poezia adăvarată și comunicativă din poemă lui Cornaro, dând o parafrasare prozaiçă. Totuși nu merită judecata aspră ce i-o face Xanthudidis, căci, cu drept cuvânt, însuși Xanth. adoage „*αὐτὸ τοπνεύμα τῆς ἐποχῆς του*“.

Prelucrarea lui Fotino trebuie judecată după spiritul vremii, când a fost scrisă. Limba în care e scris Erotocritul lui Cornaro, n'a fost înțeleasă, de bună seamă, nici de mulți din cititorii săi greci din București, dară mite de cititorii români știutori de grecește. Bănuim că și Grecii îl cîteau mai mult în traducerile românești decât în dialectul cretan.³⁾ Că prelucrarea lui Fotino a fost urmărită cu interes, o dovedește mărturisirea sa din prefăță, că la îndemnul τῶν ἐν Βουκουρεστίῳ τῆς Βλαχίας ἑλλογίμων καὶ ἐν γενῶν φύλων μου s'a hotărît să nupăstreze aceeași formă metrică, precum e în original, ci să o varieze.⁴⁾ Că a adaos apoi și mulțime de cântece, mai ales de iubire și de jale, n'a făcut decât să cedeze gustului vremii. Căci cât de gustate erau aceste povestiri interminabile de dragoste nenorocită, ne-o arată faptul, că până chiar și traducerea prelucrării lui Fotino, făcută și tipărită de Ant. Pann, a fost copiată și circulată în manuscrise.⁵⁾ Iar caiete cu cântece de felul celor introduse de Fotino în prelucrarea sa, circulau multe.⁶⁾

Proveniența renăzi cântate de Erotocrit supt palaturile împărătești
cântecelor introduse de Fotino. Opt seri de-a lângăl cântă Erotocrit câte un cântec de dragoste, arătând iubirea-i puternică și nenorocită sau preamăringă trumuseștile iubitei sale. Când Erotocrit pleacă în streinătate, trei zile, dupăolaltă cântă

1) Vezi *Xanth.* p. IV—V, CXLVIII și CLXXXIII care o numește στρέβλωσις τοῦ πρωτοτύπου (maltratarea originalului).

2) Vezi pag. 76 nota 1.

3) Astfel ms A a și fost în biblioteca unuia dintre prenumeranții din Iași la Noul Erotocrit al lui Fotino, anume Gramaticul Gheorghe Lascăr din Pelopones. Vezi pag. 26.

4) Fotino vol. I, pag. γ' δ'

5) Vezi mss 3205—3208 din biblioteca Academiei Române.

6) Vezi mss. 877, 3238, 3243, 4425, din biblioteca Acad. Rom.

în fiecare zi iarăși câte un cântec, deasemenea și la întâlnirile de rămas-bun și după despărțirea întâmplată în urma surghiunirei lui Erotocrit, atât Aretusa, cât și Erotocrit spun iarăși cântece în cari își arată iubirea și nenorocirea lor, invocând natura întreagă, ca să ia parte la durerea lor și să le facă dreptate. Când Aretusa e aruncată în închisoare, iarăși spune cântece, blestemându-și soarta. La moartea lui Arist și la rănia lui Erotocrit, fiecare împărat își jelește eroul său cu cântece asemănătoare bocetelor noastre populare. Ba, odată chiar în mijlocul visului prevestitor, că părinții se gătesc să mărite împotriva dorinței ei, Aretusa spune un cântec de tânguire.) Astfel Fotino distribue la cântece mai mult decât trebuie, unde se potrivește și unde nu se potrivește.

Cântecele lui Fotino au forme metrice felurite și unele sănt făcute de el după situația dată din Erotocrit, iar altele sănt chiar însemnate cu nota *chévov*.

De unde să le fi luat Fotino? Izvorul direct, cred că numai printr'o întâmplare s-ar mai putea găsi, dacă mai e undeva. Cântece de felul celor introduse în Noul Erotocrit al lui Fotino, circulau, precum am spus mai sus, foarte multe la începutul veacului al 19-lea, în manuscrise și din gură în gură. Ele formau, aşa zicând, poezia populară scrisă. și cum treceau de la un cântăreț la altul, s'au dîntr'un manuscris în altul, nu și mai păstrau forma lor veche, ci sufereau mereu schimbări, evoluând în bine sau în rău, după talentul și priceperea cântărețului sau a copistului. Cântecele acestea erau parte cântece populare, parte însă și creațiunile devenite populare ale copiștilor și cetitorilor, mai mult sau mai puțin poeți. Din aceste cântece a luat și Fotino acelea cari i s-au părut potrivite și le-a așezat în Erotocritul său adăogând și el modificările ce le-a crezut de cuviință.²⁾

Fiind aceasta proveniența cantecelor lui Fotino, înțelegem cum de se întâlnesc în ele, în măsură atât de largă, motive din poezia populară, ca invocarea naturii, blestemarea sorții și a.,

1) *Fotino*, vol. II, p. 154–155, *Pann Erot.* IV, p. 4–5.

2) O asemănare, cel puțin după formă, o găsim între cântecele, din *Fotino*, v. II, p. 110 și 139–140; *Pann Erot.* III, p. 100–101 și 129 /110 și din F p. 138.

și acum de se face, că sănt atât de inegale. Căci pe lângă multe versuri prozaice, întâlnim și locuri originale și cu adevărat frumoase, ca versurile în cari se descrie frica îndrăgostitului care se teme să plângă spre a nu-și șterge din ochi icoana iubitei sale¹⁾, versuri ca :

Zέφυρε ὅταν τὸ στῆθος τῆς θεᾶς μου τὸ ιδής,
μὴ δροσιστικὰ φυσήσῃς, ἀλλὰ ως πυροειδής.
Κι ὄλην σὲ πῆ, πῶς δὲν δροσίζεις, μόνον καίεις σάν φωτιά,
στεναγμὸς, εἴπε, πῶς είσαι ἀπὸ μάν πιστὴν καρδιά.

pe cari Pann le traduce :

Oricând întâlnesci, zefire,
Pieptul prea iubitei mele,
Nu suflă cu răcorire,
Ci cu foc și văpăi grele.
Și de-ți va face întrebare,
De ce ai suflări arzoase,
Spune-i că ești o oftare
Unei inimi criedincioase.³⁾

Fotino și manuscrisele românești ale Eerotocritului.

Circulând, precum am văzut mai sus, multe mss românești cu Eerotocritul lui Cornaro, se pune întrebarea, dacă Fotino, la prelucrarea sa, nu s'a folosit și de aceste mss ale Eerotocritului românesc. Drept răspuns, putem spune, bazându-ne pe mssele ce le-am studiat în lucrarea de față, că aceste mss cel mult i-au sporit indemnul ce-l primea de la prietenii săi, admiratori ai lui Eerotocrit, ca să dea prelucrării sale o formă mai ușoară și mai pe placul publicului cititor. Tot mssele românești i-au servit ca pildă și indemn să intercaleze în Eerotocritul său felurite cântece. Totuși ce privește aceste intercalări, e o deosebiré între mssele Eerotocritului românesc și prelucrarea lui Fotino. În Fotino aproape toate cântecele intercalate sănăstreine de original, în mssele românești însă versurile intercalate redau totdeauna textul lui Cornaro. Numai o singură dată întâlnim în mssele românești un cântec care pare să fie introdus din altă parte, căre însă nu se găsește nici în Fotino.⁴⁾

Mai e încă o deosebire mare între prelucrarea lui Fotino și mss Eerotocritului românesc. Tocmai locurile din original

1) *Eotino I*, p. 48, *Pann Eerot. I*, p. 36—37.

2) *Fotinó I*, p. 34.

3) *Pann Eerot. I*, p. 22—23.

4) *Conf. A f. 155r M p. 206 207, a f. 54v cu Fotino II*, p. 189.

pe cări Fotino le desfășură pe larg și le amplifică și le modifică prin cântece și forme metrice felurite, măssele românești le redau în proză și mai pe scurt sau chiar așa ca în original.¹⁾ Iar locurile cari în măsse sănt amplificate sau în versuri, în Fotino se apropie mai mult de original.²⁾ De asemenea în Fotino ca și în original, nu se introduc scrisorile ce și le trimit Erotocrit și Aretusa, o inovație pe care măssele românești însă o au.

O asemănare, făcută căt de pe fugă, între prelucrarea lui Fotino și măssele Erotocritului românesc pe de-o parte și între Fotino și originalul lui Cornaro pe de altă parte, arată vădit că *Fotino a scris prelucrarea sa numai după textul lui Cornaro*, deși nu e exclus ca din măssele românești să fi primit oare cări pilde și îndemnuri. Faptul acesta ni-l mărturisește de altfel însuși când spune în prefață că poema fiind scrisă în dialectul cretan, nepriceput de cei mai mulți, s'a văzut îndemnat să o prefacă în limba neogreacă literară.

V. Noul Erotocrit al lui Anton Pann.

Ant. Pann traduce pe Fotino. Prelucrarea lui Fotino a fost tradusă în românește de Anton Pann³⁾ dimpreună cu unul Tudorache Iliad⁴⁾ și tipărită în Sibiu la 1837⁵⁾ în 5 tomuri, subtitlul „Noul Erotocrit compus în versuri de Anton Pann“. La sfârșitul fiecărui tom, Pann adoage și alte

1) *Conf. Erot.* p. 24 Σολδᾶτοι cu A f. 14v—15, *Fotino I*, p. 54—55, *Pann Erot.* I, p. 42—43. *Erot.* p. 31—32 ποητής cu A f. 19, *Fotino I*, p. 64—65, *Pann Erot.* I, p. 52—53. *Erot.* p. 32—34: Ἀρετοῦσα' cu A f. 20r—21r, *Fotino I*, 66—68, *Pann Erot.* I, p. 53—55. *Erot.* p. 38—40 ποητής eu A f. 24, *Fotino I*, p. 74—78, *Pann Erot.* I, 61—64, etc.

2) *Conf. Erot.* p. 54—55 ποητής cu A f. 33v—35r, *Fotino I*, p. 104, *Pann Erot.* I, 89, *Erot.* p. 58—60 Ἀρετοῦσα cu' A f. 36r—38r, *Fotino I*, p. 110—113, *Pan Erot.* I, 94—97. *Erot.* p. 66—67 Ἐρωτόκριτος și ποητής cu A f. 41v—44r, *Fotino I*, p. 120—122, *Pann Erot.* I, p. 103—105, etc. In ultimele două note, neavând la îndămână ediția lui Xanthoudidis, citatele din *Erotocrit* sănt date după ediția din 1862, apărută în Veneția în tipografia grecă τοῦ Φοῖνικος.

3) Despre viața și opera lui Anton Pann, vezi G. Dem. Teodorescu, *Viața și activitatea lui A. P.*, București 1893 și *Operele lui A. P.*, recenzie bibliografică, București 1891. Despre numele lui adăvărat: D. Russo, St. și Crit. p. 44, nota 2. Despre importanța sa literară: Iorga XIX, vol. I, pag. 230—236.

4) Vezi „*Numele domnilor prenumeranți*“ la sfârșitul tomului al doilea. Între prenumeranții din București e trecut cu 5 exemplare hârtie velină și 5 hârtie ordinată, ca ultimul „Tudorache Iliad, ajutătorul la traducerea aceștii istorii“.

5) O ediție a 2-a, Sibiu 1867, e citată de M. Gaster Lit. pop. p. 131, pe care însă n'am putut-o află nicăieri.

poezii și cântece atât de ale sale, cât și de ale altora, de pildă Petrache Naniescu, P. Mumuleanu și alții.

Pann amintește pe autorul originalului numai în versurile către cetitori, când spune:

Astă poezie în limba grecească
S'află 'nprăștiată 'n Țara românească,
Ca ceea ce este 'n București lucrată,
Trasă din altă și adăogată
De Dionisachi Fotino serdarul,
Cum și la lumină dată cu tiparul.

Nefiind tipărită și în românește, ci numai în manuscrise, fie în versuri, fie în proză, dar neisprăvită, și indemnăt fiind adeseori și de mulți prietini, a găsit cu cale să lucreze le dînsa, ca să nu șadă de geaba, când n'avea treabă.

Astfel cu încetul luă săvârșire,
Iať'o și ieșită de sub tipărire.
Primiți-o dară câți dorează de dînsa,
Și moral culegeți c' albina dintr'însa,
Să fiți sănătoși.

Anton Pann.

Se vede că ajutorul dat la traducere de Tudorache Iliad n'o fi fost așa de însemnat și se va fi restrâns mai mult la partea mehanică, încât nu-l mai amintește. Pann traduce apoi în întregime introducerea lui Fotino, semnându-se *autorul*.

Anton Pann când a scris noul său *Erotocrit*, n'a avut înaintea sa nici vreun manuscris al *Erotocritului* românesc, nici originalul lui Cornaro. Noul *Erotocrit* al lui Anton Pann e o traducere fidelă, în versuri, a textului din Noul *Erotocrit* al lui Dionisie Fotino și Pann nu-și permite nici o schimbare sau modificare și nu adauge nimic de la el, cel mult doară dacă schimbă în vreocâteva locuri forma metrică în adaosurile lui Fotino¹⁾. Noul *Erotocrit* al lui Ant. Pann nu are a face nimic cu vreunul din mesele românești, fie ale lui *Erotocrit*, fie ale lui *Filerot* și *Antusa*, aşa încât e o greșală, când M. Gaster scrie: „So lautet (adecă *Noul Erotokrit*) die Bearbeitung des Dio-

1) *Conf. Fotino I*, pag 34—35 cu Pann *Erot. I*. p. ag. 22—23; *Fotino II*, pag. 154—155 cu Pann *Erot. IV*, pag. 4—5.

nisie Fotino, welche von Anton Pann ebenfalls in Reimen als *Filerot*, Sibiu 1837, wahrscheinlich ein wenig veränderter Text einer älteren Handschrift, gedruckt wurde".¹⁾

Valoarea literară a traducerii lui A. Pann Tradițarea lui A. Pann, deși în versuri, e mai mult proză rimată decât poezie. Versurile sănt nesfârșit de multe și „adormitoare“. Dacă întâlnim câteo scăpare poetică, câteo vorbă de spirit, pe lângă multe de prost gust, acestea sănt înnecate în povestirea afânată și lungită prin vorbărie fără sfârșit, ceea ce, la urma urmei nu e vina atât de mult a traducătorului, icât a originalului pe care-l traduce. Astăzi cu greu s-ar mai găsi cititori pentru astfel de povestiri. Totuși, în vremea când s'a făcut și mulți ani după aceea, traducerea lui A. Pann a fost citită mult și chiar copiată. În biblioteca Academiei Române se află patru mss cuprinzând tomul 1, 2, 4 și 5 din Noul Erotocrit al lui Anton Pann.²⁾ Acestea au fost copiate în Brașov de Dimitrie. D. Ianovici în timpul de la 5 Oct. până la 3 Noemvrie 1842. Si cu siguranță era și tomul al 3-lea, care lipsește.³⁾

1) Vezi Gaster *Gesch pag. 339*. Aceeași greșală e și în Gaster *Lit. pop. p. 131*: „In Eerotocitul lui Anton Pann și acțiunea a fost prelucrată în versuri, cuprinsul este asemenea cu *Filerot*“.

2) Vezi mss nrele 3205, 3206, 3207 și 3208.

3) Ca și în tomurile lui Anton Pann, la sfârșitul manuscriselor se adaug felurile poeziei și cântece poporale sau și de altele mai răspândite, precum e CÂNELE SOLDATULUI de Gr. Alexandrescu (ms 3207 p. 134, fără a se indica autorul).

Mai amintim cunoscutul cântec al TURTURELII AMARITE (ms 3205 p. 104) care nu-și are originea în poezia populară, ci în scrierea bizantină Phisiologos (Vezi Russo St. și Crit. p. 23—26) și poezia patriotică: SABIA LUI TRAIAN:

Ah, Sabia lui Traian
Într'o mână de Roman
Mai îmvârte-te odată

Să cuprinză lumea toată (ms 3205 d. 122).

Vrednice de amintit, pentru că au fost scrise la Brașov, sănt „VERSURI A LUI ALEXANDRU GHICA VOEVOD“

Veniți, toți copii,
Cun cuget curat
Jurământ să facem
Tronului înalt
At prințului nostru

Alexandru Ghica
Prințul românesc.

(Vezi continuare pe p. 63).

VI. Vlahii din Erotocritul lui Cornaro.

Impăratul Iracli urgisește greu pe Erotocrit, pentru că a îndrăznit să iubească odraslă împărătească. Dușmani puternici însă năvălesc în țara lui, de ajung până supt zidurile cetății împărătești, și din această mare primejdie îl scapă tocmai cel urgisit. Această acțiune, brodată cu motive populare din cele mai obicinuite¹⁾, e firească și foarte potrivită pentru felul cum concepuse Cornaro poema sa. Nouă însă ne vine pe limbă întrebarea cum de a ajuns un poet din evul mediu să piuje în poema sa romantică, pe care a scris-o în patria sa, în Creta, tocmai pe Vlahi cari să vie ca dușmani asupra Atenei, având doară la îndemână atâtea alte popoare mai potrivite pentru treaba aceasta sau cel puțin tot atât de potrivite ca și Vlahii? Si apoi cari Vlahi să fie aceștia? Cornaro însuși nu ne dă nici o dezlăuire care ar putea satisface curiozitatea noastră.

Au trecut trei ani deplini, de când Arethusa e urgisită în temniță, iar Erotocrit în surghiun, departe unul de altul, însă cu gândul mereu lângă olaltă, când de-odată:

Φέρνουν οἱ χρόνοι κ'οἱ καιροί, ποὺ κατατάσσου λίγα,
 'ς μάχην ἐπιάστ' δ Βασιλεὺς μὲ ταὶ Βλαχιᾶς τὸ Ρῆγα.
 Γιὰ μιὰ χώρα 'χου διαφορά, κ' εἰς δχθριταν ἐμπήκα,
 Κι δ γεις τ' ἀλλοῦ λογαριασμὸ σὲ τοῦτο δὲν ἐγρίκα.
 Καθημεριὸν ἐπλήθενεν ἦ - δχθριτα κ' ἦ μάχη,
 Κι δ γεις κι ὁ ἀλλος ηθελε 'ς νῦν τὴ χώρα νά 'χι.
 'Εμπαίνουσιν εἰς τὰ βαθιὰ κ' εἰς τὰ κακὰ μαντάτα,

Supt ale lui steaguri

Fieșe voinice

Sâangele să-si verse

Până cel mai mic, (ms 3205 p. 125).

și două poezii erotice grecești, dintre care una are tot un vers grecesc și unul românesc:

Φῶς μου, φῶς μου εύσπλαγχνου

Si nu mă tot pedepsă!

Καὶ ἐλπίζω πῶς θὰ λάβης

De la mine cc-i gândl s. a. m. d. (ms 3207 d. 133).

Poezile grecești sănt o doavadă că, pe la 1842, colonia greacă din Brașov era încă destul de puternică și numeroasă.

1) Vezi P. Ispirescu: *Legendele sau basmele Românilor, Minerva București 108 vol. I. pag. 240—248 și 263—270 (Ediția ilustrată).*

Καταρδινιάζον - πόλεμο, μαζώνουν - τὰ φουσσάτα
 Ο Βασιλέας τοῦ Βλαχιᾶς δέ στέκει ν' ανιμένη,
 λαὸν ἐμάζωξεν-πολύ, κ' εἰς τὴν Ἀθήνα πηγαίνει.
 Τεντών' ἀπόξω στὰ τειχιά, τῇ χώρᾳ φοβερίζει,
 μὲ καβαλλάρους καὶ πεζοὺς τοῖς κάμπους τριγυρίζει,
 Ὁκαφε δάση καὶ χωριά, κι' ἀθρώπους χμαλωτίζει,
 κιδ πόλεμος δ φοβερὸς μὲ σκοτωμούς ἀρχίζει,
 Βλαδίστρατον-τὸ λέγασι τοῦτον· τὸν Ρῆγα,
 πολλὰ τὸν ἐπαινούσανε κεῖνοι, ποὺ τὸν ἐσμῆρα.
 Εἶχε φουσσάτα δυνατὰ κ' ἡ μὲν μερὰ κ' ἡ ἄλλη,
 γιατὶ κ' οἱ δυό 'σα μπορετοὶ καὶ βασιλοὶ μεγάλοι.
 Στό 'να φουσσάτον ἥσανε κ' εἰς τ' ἄλλ' ἀντρειωμένοι,
 Κι δπού 'χε χάσει σῆμερο, τοδε ταχιά κερδάνει.

(Δυ 851—870, Xanth. p. 266—267)

Adeca : „Vremea și anii cari sănt puțin statormici, aduc de se prinde în luptă Impăratul cu Domnul Vlahiei. Au cearță și au căzut la dușmănie pentru o cetate, și în privința aceasta i ci unul nu voiă să se uite la socoteala celuilalt. Zi de zi, dușmănia și lupta se măreă și unul și altul doreă să aibă orașul spre biruință. Întră la adânci și rele gâlcevi, se pregătesc de războiu și strâng oști. Impăratul Vlahiei nu stă să aștepte, strânse norod mult și merge spre Atena. Intinde corturile afară supt zidurile cetății și bagă frica în Tară, încunjură cu călăreți și pedestrași câmpurile, arse pădurile și satele și duce în robie oameni și războiul înfricoșat cu omoruri începe. Vladisrat se chemă împăratul acesta strein și mult îl lăudau cei ce s-au întâlnit cu el. Si o parte și celaltă avea oști tari, căci amândoi erau împărați mari și puternici. Si într'o oaste și în cealaltă erau viteji; și care a pierdut astăzi, câștigă mâne“.

Toată lupta, până la sfârșitul ei, e descrisă în termeni comuni, fără vreo indicație precisă și fără vreo trăsătură caracteristică pentru Vlahii și împăratul lor. Pe la mijlocul luptei intervine și nepotul lui Vladisrat. Acesta e un viteaz mare, cu numele Arist, și s'a pornit din Fracia¹), adecă din apus²), să vie

1) Xanth. Erot. Δ ο.. 1259: ὅχ τὴν Φραγγιὰν ἐμίσσεψε.

2) Vezi Murnu, pag. 17. notă „Φραγγία e expresia populară pentru statele apusene, în special catolice“. De aceea și spune Fotino în prelucrarea sa că Arist vine din Italia.

întru ajutor unchiului său. De sigur, amânunte cari nu dezleagă întru nimic chestiunea pusă. Dimpotrivă, numele grecesc Arist arată că acest personaj nu ne poate da nici un indiciu istoric și că e numai o plăsmuire poetică a lui Cornaro, care avea nevoie de un viteaz care să se ia la luptă dreaptă cu Erotokrit, spre a-și promova desfășurarea acțiunii din poema sa.

Dar nici traducerile și prelucrările românesti ale lui Erotokrit nu dau nici o lămurire. În loc să ne lumineze care să fie pricina ce l-a îndemnat pe Cornaro să introducă pe Vlahi în poemă să și în loc să ne dea vreun indiciu, ca să cunoaștem la cari Vlahi s'a putut gândi autorul lui Erotokrit, sănt mai de grabă în măsură a complica și mai mult dezlegarea acestei chestiuni. **A M** a redau locul din Etokrit, unde se ivesc Vlahii, ca și în original, fără vreo lămurire sau modificare deosebită.

„Deci aduci¹⁾ și vremile cu învârtigirea lor multe pricini; aşa și împăratul Athinii, luându-se în mânie cu împăratul Vlahilor pentru un oraș bogat²⁾ amândoi au intrat în dușmanie și nici au vrut să mai aștepte sau să se mai socotească, ci au început din zi în zi a se înmulți mâniile și dușmaniile. Si amândoi pohtea că acel oraș și cetate să se ia cu biruință, fiindcă³⁾ fără războiu nu se puteau învoi, că unul cerea să o ia el, iar altul cerea să o ia cela. Si aşa întă la adânci gâlcevuri⁴⁾ și la reale vești.⁵⁾ Deschid războiu și strâng oști. Dar împăratul Vlahiei⁶⁾ nu așteptă, până să se gătească și celalalt,⁷⁾ împărat sau să-i dea și lui de veste, ci de grabă își strâng⁸⁾ norod mult și viind intră în țara Athinii, jăfuind și scuturând⁹⁾ marginile țării, ca să înfricoșeze vestea Athiniei. Si ocolea¹⁰⁾ orașile prin pre-

1) Aduce A M, aduci a.

2) Cu învârtigirea lor, unde luându-l în mânie împărat Athinii cu împăratul Valah pentru un oraș bogatu A M.

3) amândoi poftesc ca acel oras să fie hotărire și biruința cetăței sale, fiindcă a

4) gâlcevi a

5) și la reale vești om, a.

6) Oști. Pe centrul care împăratul valah A M

7) celalalt a

8) și-au strâns a

9) norod mult și fără a mai înștiință, veni și întră în Athina șincepe a jăful și a scutură marginile A M

10) Athinii, ocolind A ocolește M

giur¹⁾ cu călărimie și pedestrași,²⁾ arzând orașele și tăind oamenii și mare râu făcă locuitorilor³⁾ acei țări.⁴⁾ Pe acestu împărat îl chemă Vladistrat și mult îl laudă toți. Lovindu-se⁵⁾ ostile într'acea zi, făcură mare războiu cu Alhenienii, fiindcă amândoi erau puternici și mari. Însă la unul eră oastea foarte multă, iar la altul erau mai puțini oareșce, dar mai viteji. Și cela ce astăzi pierde, mâine câștigă⁶⁾" (A foaia 159^{rv}, M p. 213—214 și a foaia 56^v).

Astfel A M a nu lămuresc întru nimic chestiunea, B C însă o incurcă și mai mult, punând în locul Vlahilor pe Unguri. A M a continuă povestirea, fără intrerupere, ca și în original, B C însă încep a povestii lupta dintre Iraclii și Vladistrat sub un titlu deosebit care e:

„Inceputul bătăliei lui Iraclie împărat și cu craiul Ungurilor.

Dar într'aceea vreme s'au ridicat craiul Ungurilor Vladistrat, cu multă oaste asupra lui Eracle, pentru o cetate foarte frumoasă. Care fiind foarte mânos, au mers Vladistrat, craiul Ungurilor, cu oaste nenumărată și au întins corturile ostii aproape de Athiha, ca o jumătate de ceas. Și câte țări erau ale lui Eracle, toate le-au călcat și le-au lăsat tot pustii. Și aşa a început o străniică bătălie în toate zilele și nici unul nu se cunoșteă biruitoriu și bătăuș." (B f, 101^r, C p. 114).

Care să fi fost pricina ce l-a determinat pe autorul prelucrării B C să înlocuiască pe Ylahi cu Ungurii?

Fotino în al său Νέος Ἐρωτόκριτος înlocuește Vlahia din originalul lui Cornaro prin denumirea clasică *Misiodacia*, explându-o pe aceasta prin denumirea vulgară *Cuțovlahia*.

'Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ τόυτῳ, παφ' ἐλπίδ' ἀκολουθεῖ,
διὰ μίαν ἐπαρχίαν, πόλεμος νὰ κηρυχθῇ.

1) de prin prejur a

2) călărași și ped. M cu călărimie și pedestrași om, a

3) pedestrași și aşa începă (începea M) a arde orașele și a tăia oameni, făcând mare răzurătire (m. raz. face M) mai alalilor (mahalelor M) și lăcitorilor A M

4) acestui finut M

5) Căci că lor, M

6) U chemă Vladistrat. Și amândoi împărafil eră puternici și mari, însă la împărat Vladistrat era oaste mai multă, iară la împăratul de Athina, adecă Eraclii, eră oșteni mai puțini dar mai viteji a.

"Ἐνας Μισιοδαχίας, βασιλεὺς γειτονικός,
(ταύτην καὶ Κουτζοβλαχίαν λέγουν καταχρηστικῶς).

"Ἐχοντας φιλονεικίαν καὶ διχόνιαν πολλή
μετὰ τοῦ τῶν Ἀθηναίων βασιλέως Ἡρακλῆ,
Στράτευμα εἶχε συνάξη, αἰφνιδίως ἵκανόν,
καὶ ὑπὸ τὰ τείχη ἅμα ἔφθασε τῶν Ἀθηνῶν.
Βλαδιστράτης ἐκάλειτο, εἰς τὸ ἄκρον Ἰσχυρός,
δθεν ἀρχισε τὴν πόλιν νὰ στεναχωρῇ σκληρῶς.

(Fotino, vol. II, p. 199).

Ca să dăm câte o probă din toate versurile în românește ale Erotocritului lui Cornaro, mai cităm încă și traducerea acestor versuri din Fotino, făcută de Ant. Pann. Iată-o :

Intr' aceasta tot d'odată fără a nădăjdui
S-a 'ntâmplat un războiu grabnic de a se publicui,
Cu un al Misiodachii împărat învecinat,
(Acestui neam ce pe urmă Cuțovlahi nume i-a dat)
Având pentru un ținut intrigî și dispute ne'ncetat,
Cu acesta al Atenii Eracle împărat.
Strânse oștire multă și fără veste viind,
Sub zidurile Atenii s'asezat nezăbovind.
Vladistrat eră anume, puternic desăvârșit,
Care începù cetatea a o strâmtorà cumplit.

(Pann Erot. IV, p. 50).¹⁾

Precum Fotino a înțeles supt Vlahii lui Cornaro pe Macedo-Români și i-a numit Misiodaci sau Cuțovlahi, tot aşa se vede că și Hristodor Ioanu din Trapezunt, traducătorul versiunii B C, a înțeles supt Vlahii din original pe Unguri, făcând o confuzie între amândouă denumirile²⁾, sau că perlucrătorul de mai târziu al traducerii lui Hristodor Ioanu a înțeles sub Vlahi pe Români din Tara-românească și, părându-i-se nepotriviți ca asediatori ai Ate-

1) Am citat același loc din Cornaro în toate versurile lui, cu înțențiuare mai pe larg, spre a servi drept probă, cum a lucrat fiecare traducător și prelucrător al Erotocritului deosebi.

2) Denumirea de Ungro-Vlahia a Tărîl-românești se poate să fi contribuit încă la sporirea acestei confuzii. În adevăr, în viața sf. Nifon Neagoe e numit și Ighimonul PANONIEI, iar Tara-românească MISIEA, vezi Russo El. p. 21 nota 3. În istoriografia bizantină, Ungurii au nu mai puțin de 6 denumiri diferite. Vez. J. Darkó : Die auf Ungarn bezügl. Volksnamen bei den Byzantinern, în Byz. Zeitschr. 21 (1913) p. 473—474. Vlahii nu se găsesc printre aceste denumiri, însă numele de Daci li s'a dat și Ungurilor. Vezি Russo El. p. 22.

nei, i-a înlocuit cu Ungurii. Aceste două posibilități sănăt mai probabile. Oricum, un răspuns precis și definitiv de ce au fost înlocuiți în **B C** Vlahii cu Ungurii, nu se poate da, lipsind orice dovezi sau mărturii suficiente.

Totul ce am spus însă până acumă, tot nu ne-a lămurit încă, de ce Cornaro având nevoie de dușmani puternici, cari să aducă în mare primejdie pe împăratul Atenei Iracli, i-a găsit pe aceștia tocmai în Vlahi și în împăratul lor Vladistrat. Cu siguranță că Cornaro putea să aleagă orice alt popor, fiind doară vorba de o operă literară, fără ca opera sa să sufere din cauza aceasta vreo scădere. De aceea, deși din aducerea Vlahilor în poema sa cu greu s-ar putea face vreo deducție de ordin istoric, totuși trebuie să fi fost și un oarecare motiv special, care a determinat pe autor, ca să-i aleagă tocmai pe Vlahi.

N. Politis, profesor la Universitatea din Atena, e de părere chiar că amintirea Vlahiei ar putea fi un indiciu istoric, și de oare ce Țara-românească a ajuns în anul 1391, tributară Turcilor, aceasta ar fi o dovadă că Erotocritul, sau cel puțin primul sămbure al lui, e anterior acestei date.¹⁾ Cred că astfel de deducții nu se pot face dintr-o simplă amintire a unui popor într-o operă literară. Un lucru e însă sigur, că atât Cornaro cât și cititorii săi trebuie să fi avut, fie în urma unor fapte istorice sau nu în urma unor legende, astfel de știri despre Vlahi, încât povestirea sa să pară oarecum verosimilă și nu imposibilă.

De asemenea e greu de admis că autorul Erotocritului supt denumirea de Vlahi ar fi înțeles alt popor decât pe Români sau nu în simplu *nomazi și păstorii*²⁾. Am văzut că Politis crede că Cornaro s'a gândit chiar la Țara-românească. Fotino dimpotrivă spune că Vlahii din Erotocrit sănăt Macedo-români. De aceeași părere e și Xanthudidis,³⁾ care adoagă însă că nu știe de unde

1) *Xanth. p. XXXIV.*

2) *Murnu p. 13 și nota 1 și p. 60.*

3) „Βλάχια Διὰ τοῦ ὄντεματος αὐτοῦ ἐδηλοῦτο κατὰ τὴν μεσαιωνικήν ἐποχὴν ἡ Θεσσαλία καὶ μέρος τῆς πλησιοχώρου Μακεδονίας (ἀπὸ Θεσσαλονίκης καὶ ἐντεῦθεν) κατεχομένη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὑπὸ τῶν λεγομένων Βλάχων, „φυλῆς μυστηριώδους καὶ περιέργον“ (citat după Μίλερ-Δάμπρου *Ιστορία Φραγκοκρατίας* A 11) ὡν ἀπόγονοι θεωροῦνται οἱ σημερινοὶ Κούτσβόλαχαι τῶν χωρῶν αὐτῶν.“ *Xanth. pag. 376—377*
Trebuie să mărturisești că nu prea pot prinde cum în anul 1915, după cercetările lingvistice și etnografice ce sau făcut asupra Macedo-Românilor, să se mai poată spune că Vlahii medievali sănăt „o semnifică misterioasă și curioasă“. Că mai pot fi discuți asupra locului unde s'a ivit pentru întâia oară în mase compacte neamul românesc, fie în stânga sau în drepta sau chiar pe amândouă malurile ale Dunării, sau asupra feluritelor emigrări ale Românilor, aceasta o credem dar că s-ar mai putea trage la îndoială originea Vlahilor din Peninsula balcanică, aceasta nu se mai poate admite.

și-a luat Cornaro cunoștințele sale asupra Vlahilor, întru căt nu s'a putut află izvorul nemijlocit al celor spuse de el, și nu se știe dacă în genere există acest izvor. Cred că nu există și că totul ce se spune despre Vlahi: că ar fi avut o ceartă cu Atenienii pentru o cetate și că din cauza aceasta au năvălit până supt zidurile Atenei și că împărăția lui Vladisrat s'ar fi mărginind cu împărăția lui Iracli, sănt numai plăsmuiriri poetice. Singurul adevar istoric care rămâne, e, precum am spus, că faima despre Vlahi, fie în urma unor fapte istorice săvârșite de ei, fie în urma unor legende plăsmuite în jurul numelui lor, trebuie să fi ajuns până în Creta, fiind destul de răspândită.

Să fie aceştia Vlahii din Peninsula balcanică? E drept că Români din Tesalia au încercat în veacul al XI-lea o răscoală împotriva împăratului din Bizanț, supt conducerea protospatarului Niculîa.¹⁾ Mai cunoscută e încă răscoala, de la sfârșitul veacului al XII-lea, a populației românești din Balcani de sub conducerea fraților Petru și Asan.²⁾ Cu siguranță însă aceste isprăvi întâmplate cu veacuri în urmă, n'au ajuns să fie populare în Creta și cu greu să fi știut ceva despre ele autorul lui Erotocrit.

E drept că numele savant și oficial *Tesalía* a fost înlocuit, din veacul al XIII-lea până după venirea Turcilor, prin Μεγάλη Βλαχία³⁾ și că chiar părți din munții Etoliei și Acarnaniei au avut numele de Μικρὰ Βλαχία.⁴⁾ Aceste vechi numiri geografice bizantine cu greu vor fi fost cunoscute cretanului Cornaro de supt stăpânirea bizantină. Si chiar dacă le va fi știut, cred că nu e un motiv îndestulător, spre a-l determină, ca să introducă pe Vlahi în poema sa.

Altceva, și anume ceva foarte bătător la ochi, nu s'a subliniat încă de nimeni. Toate porsoanele adeca din Erotocrit au nume curat grecești. Chiar și domnul Șclavoniei, adeca al Slăvilor de sud,⁵⁾ primește de la Cornaro clasicul nume grecesc de Tripolemus, singur numai împăratul Vlahilor e numit *Vladistratos*.

1) Murnu p. 92—106 și 211—213.

2) Murnu p. 222—225 și G. Murnu. Din Nichita Acominatos Honitul, în Anal. Acad. Rom. Tom. XXVIII, Mem. Secf. Ist. p. 376.

3) Murnu. 23.

4) Murnu p. 20 nota 1.

5) Xanth. ἡ. 374 sub voce Σκυραβουνίδ.

In partea a doua a acestei formațiuni hibride e grecescul στρατός dar în partea întâia e evident numele *Vlad* care derivă din paleosil. *vlasti a domnii*¹⁾, un nume aşa de obicei înuit la domnii Ţării-româneşti din veacul al 15-lea. În răstimpul de la 1364—1535 au fost în Ţara-românească nu mai puțin de 8 domni cu numele *Vlad* și cu numele *Vladislav*²⁾.

Cu greu ne putem închipui, ca întrebuințarea numelui *Vlad* să fie numai o înțîmp'are și mai degrabă înclinăm a crede, ca și N. Politis, că Cornaro cu Vlahii din Enotocrit, s'a gândit la Ţara-românească.

Se pune însă acumă întrebarea, când și sub ce împrejurări să fi ajuns faima Ţării-românești aşa de răspândită în Grecia, încât să fi putut pătrunde până în Creta. Aceasta nu poate fi decât epoca lui Mihaiu-Viteazul. Acest domn român, care în vremea lui n'a făcut aşa de popular la propriul său popor,³⁾ a ajuns, în viață fiind, foarte popular la Grecii din Peninsula balcanică. Doi Greci contemporani i-au făcut în grecește două poeme de preamărire, dintre care cea a lui Stavrinos a ajuns o carte populară,⁴⁾ iar despre autorul celeilalte poeme, Gheorghe Palamed, se crede că a fost chiar cretan.⁵⁾

- Grecii din vremea lui Mihaiu-Viteazul și-au legat mari nădejdi de spada Domnului român, că le va da înapoi stăpânirea asupra Constantinopolului.⁶⁾

1) Vezi Fr. Miklosich, *Etymol Wörterbuch der slaw. Sprachen*, Viena, 1886, pag. 378 sub v. *VELD*.

2) Vezi N. Iorga, *Geschichte des rum. Volkes*, vol. II, p. 529—530.

3) Vezi N. Iorga, *Soarta faimei lui Mihaiu-Viteazul*, conferință, București 1919, pag. 8—12.

4) „En outre, les nombreuses éditions de celui de Stavrino sont une preuve irrécusable de l'immense popularité dont Michel le Brave a joué en Grèce pendant plus de deux siècles“. Legrand Bibl. vol. II, p. LXXXII și pag. LXXXII, unde se citează începutul unei poezii populare grecești despre Mihaiu-Viteazul.

5) Vezi Legrand Bibl. Vol. II pag. LXXXI și Iorga, XVIII, vol. II, pag. 609. O. Tafrali: *Poema lui Gheorghe Palamide*, București 1905, p. 2 nota 3 crede că argumentul (adecă urme de dialect cretan în poema lui Pal.) adus de Legrand pentru originea cretană a lui Palamed, în lipsa altor probe, nu este convingător.

6) Vezi Hurmuzachi, *Documente*, vol. XII, pag. 370, n -rul DLXII: „duce Michaele vaivoda tota Macedonia adeoque Graecia iugum Tyranny excutiant“. Apoi Cronică lui Mateiu al Mirelor, v. 2326—27 (ed. Legrand Bibl. vol. II, pag. 314):

κῆμεῖς τὸ θάρρος ἔχομεν ἐις τὸν ντελῆ Μιχάλη,
νὰ τὸ ἐβγάλῃ μὲ σπαδὴ καὶ μᾶς νὰ μης τὸ δώσῃ.

Mai vezi și Iorga, *Soarta faimei lui M. V. p. 16* și Faze sufletești și cărti reprezentative la Români, cu specială privire la legăturile „Alexandriei“ cu Mihaiu-Viteazul, An. Acad. Rom. Tom. XXXI, Mem. Sect. 915) p. 582.

In sfârșit Xanthudidis a băgat de seamă asemănarea ce este între înmormântarea lui Arist din Erotocrit și între descrierea înmormântării lui Andreiu Báthory din poemă lui Stavrinos.¹⁾

Dacă deci Vichenție Cornaro, autorul Erotocritului, a introdus în poema sa pe Vlahi supt influența faimei ce o avea Tara-Românească pe timpul domniei lui Mihaiu-Viteazul, atunci am dobândit și o dovedă pentru datarea lui Erotocrit. Prin această dovedă se confirmă datarea, propusă din motive lingvistice de Gh. Hatzidachis, adecă sau sfârșitul veacului al 16-lea sau începutul celui de al 17-lea, ceea ce coincide cu timpul domniei lui Mihaiu-Viteazul, care a domnit de la 1593—1601. De fapt, în timpul acesta a trăit un notar al orașului Sitia din Creța, cu numele Βιτσέντζος Κορψάρος, precum arată dosarele scrise de el în Sitia între anii 1619—1635, cari se păstrează și acumă încă în arhivele statului venețian.²⁾

VII. Incheiere.

Recapitulând cercetările asupra Erotocritului românesc, trebuie să spunem că s-au dobândit următoarele rezultate:

1. *Erotocritul lui Cornaro* a fost introdus la Români de Grecii ce au venit în număr mare în țările românești, mai ales în cursul veacului al 18-lea, și a fost tradus în românește de două ori. Odată, de un Grec din Trapezunt, cu numele *Hristodor Ioanu*, cam între anii 1770 și 1780, iar altă dată de un traducător român. Traducerea lui Hristodor Ioanu nu ni s'a păstrat în forma ei originală, ci într'o prelucrare cu localizări, probabil a lui Vasile Vârnava.

2) Ultima formă a prelucrărilor Erotocritului românesc e carte populară *Filerot și Antusa* care își ia partea principală a conținutului din Erotocrit, compilează însă în chip vădit și din alte cărți populare, ca Alexandria și a.

Prin urmare, cărțile populare, cărora încă nu li s'a dat importanță cuvenită, în veacul al 18-lea erau nu numai citite mult

1) Conf. *Erot.* Δ v. 1941—1942 cu Stavrinos, v. 701—710; *Xanth.* pag. 448. 48. Cu greu însă s-ar putea face concluzia că Cornaro a cunoscut poemă lui Stavrinos. Asemănările sunt mai degrabă locuri comune obișnuite,

(2) Vezi *Xanth* pag. LXX.

și copiate, ci chiar prefăcute și compilate. Acesta e un fapt foarte interesant pentru istoria literaturii românești și merită să fie urmărit la fiecare carte populară în deosebi.

3) *Noul Erotocrit* al lui Anton Pann nu e decât o traducere fidelă a lui Νέος Ἐρωτόκριτος al lui Dionisie Fotino.

4) „Νέος Ἐρωτόκριτος“ al lui Dionisie Fotino e o parafrazare amplificată în limba literară neogrecească a Erotocritului lui Cornaro scris în dialectul poporul cretan. Fotino a avut înaintea ochilor textul original al lui Cornaro, iar o utilizare a manuscriselor românești existente n'a avut loc.

5) Cornaro când a introdus pe Vlahi în poema sa, s'a gândit la Țara-Românească din stânga Dunării, Aceasta s'a putut întâmplă numai în epoca lui Mihail-Viteazul (1593 - 1601). Astfel datarea Erotocritului, propusă de Gh Hatzidakis din motive lingvistice, primește o nouă confirmare.

Nu pot sfârși această mică cercetare decât cu dorința și îndemnul ca scrierile populare românești cari stau până acumă aproape toate în manuscrise, să fie tipărite în ediții critice bine îngrijite. Căci numai astfel, când cărțile populare vor fi studiate și editate, se va putea scrie și istoria literaturii populare scrise, ceea ce nu s'a făcut până acumă decât într'o măsură neîndestulătoare de M. Gaster care a avut fericirea de a dispune de o colecție mai mare de manuscrise.¹⁾

1) D profesor N. Bănescu ne-a atras atenția asupra recentei lucrări a lui H. Pernot, *Etudes de littérature grecque moderne*, 2e série : le roman crétois d' *Erotocritos*, André Kalvos, autobiographie d' André Laskaratos, Paris, Garnier, 1918. Nu mi-a fost cu puțință și o avea încă la timp spre a luă în băgare de seamă rezultatele lucrării lui Pernot. De asemenea nu mi-a fost cu puțință să văd ms. cu Filerot și Antusa, copiat în 1826 de Constantin Racoviță, semnalat de d. N. Iorga în *Studii și Documente* vol. XVI, p. 22, asupra căruia mi-a atras atenția d. profesor S. Pușcariu după ce lucrarea a fost dată la tipar.